

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Açılan Devletlerarası Davalar*

The Inter-State Cases Submitted under the
European Convention on Human Rights

Selman KARAKUL**

ÖZ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS veya Sözleşme) ilk metninden itibaren devletlerarası başvuru yolu taraf devletler için zorunlu bir denetim mekanizması olarak öngörülmüştür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM veya Mahkeme) önündeki yaklaşık 62.000 derdest bireysel başvuruya karşılık bugüne kadar toplam 29 devletlerarası dava açılmıştır. Ancak son zamanlarda sayısı artan ve devletlerarası çatışmalardan kaynaklanan devletlerarası başvurular üzerinde önemle durulması gereken bir konu haline gelmiştir. AİHS kapsamında açılan devletlerarası davaları ele alan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, AİHS kapsamında açılan devletlerarası davaların usulü, kabul edilebilirlik ve esas yönünden incelenmesi üzerinde durulmakta; ikinci bölümde, AİHS kapsamında açılan devletlerarası davalar hakkında bugüne kadar verilen kararlar ve halen derdest olan devletlerarası davalar incelenmekte, üçüncü ve son bölümde ise AİHS kapsamında açılan devletlerarası davaların etki ve sonuçları değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, devletlerarası davalar, *erga omnes* yükümlülükler, geçici tedbirler

ABSTRACT

Starting from the initial text of the European Convention on Human Rights ("ECHR" or "the Convention"), the inter-state cases are provided as a compulsory monitoring mechanism for High Contracting Parties. Although there are nearly 62.000 individual applications pending before the European Court of Human Rights ("ECtHR" or "the Court"), only 29 inter-state cases were submitted under the Convention so far. Nevertheless the inter-state cases has become an important subject to study since the number of these cases tend to increase and some are originating from

* Makale gönderim tarihi: 03.11.2020. Makale kabul tarihi: 17.11.2020. Selman Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Açılan Devletlerarası Davalar", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2020, s. 131-172; <https://doi.org/10.46547/imuhfd.2020.07.2.02>.

** Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı. İletişim: İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Göztepe Mah. Atatürk Cad. No: 40/16 34815 Beykoz/İstanbul, skarakul@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8947-6886>.

inter-state conflicts. This paper examines various aspects of the inter-state cases submitted under the ECHR and includes three parts. The first part explores the proceedings, examination of admissibility and merits of inter-state applications submitted under the Convention; the second part examines the decisions and judgments rendered by the Convention organs on inter-state cases so far and deals with the pending inter-state applications submitted under the Convention; and the last part analyses the impact and consequences of the inter-state applications brought under the Convention.

Keywords: European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, inter-state cases, *erga omnes* obligations, interim measures

Giriş

İnsan hakları sözleşmelerinin temel amacı, diğer uluslararası antlaşmalardan farklı olarak, taraf devletler arasındaki karşılıklı hak ve yükümlülükleri belirlemekten ibaret değildir. Bir devletin bir başka devletin yargılama yetkisi altında bulunan vatandaşları lehine kullanabileceği diplomatik korumadan farklı olarak, herhangi bir devlette insan haklarına saygı gösterilmesinin bir başka devletin özel çıkarlarıyla doğrudan ilgisi olduğu söylenemez. Buna karşılık insan haklarına saygı gösterilmesinin uluslararası toplumun bütününün çıkarına olduğu, uluslararası teamül hukuku veya hukukun genel ilkeleri kapsamında değerlendirilen insan hakları yükümlülüklerini ihlal eden bir devlete karşı herhangi bir devletin hukuki yollara başvurabileceği kabul edilmektedir.¹ Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan, Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerinden Kaynaklanan Sorumluluğunu Düzenleyen Maddeler Metni'nin 48. maddesinin 1. fıkrasının (b) bendi kapsamında ihlal edilen yükümlülüğün uluslararası toplumun tamamına yönelik olması halinde, mağdur devlet dışında herhangi bir devletin de ihlalden sorumlu olan devletin sorumluluğunu ileri sürebileceği ifade edilmektedir. Söz konusu düzenlemenin 48. maddesinin 2. fıkrasına göre ihlalden sorumlu devletten uluslararası haksız fiiline son vermesi ve haksız fiilin tekrür etmesini önleyecek teminat ve garanti vermesi ((a) bendi); ayrıca mağdur devlet veya şahısların ihlalden kaynaklanan zararlarının karşılanması ((b) bendi) herhangi bir devlet tarafından talep edilebilir.² Uluslararası Adalet Divanı, *Barcelona Traction* davası³ ve sonraki içtihadında birtakım yükümlülük-

1 Olivier De Schutter, *International Human Rights Law – Cases, Materials, Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, s. 111.

2 Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan, Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerinden Kaynaklanan Sorumluluğunu Düzenleyen Maddeler Metni için bkz. <https://legal.un.org/avl/ha/rsiwa/rsiwa.html> (19 Ekim 2020).

3 Uluslararası Adalet Divanı, *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited* davası kararı (*Belçika / İspanya*), ikinci aşama, 5 Şubat 1970, par. 33-34; <https://www.icj-cij.org/en/case/50/judgments> (19 Ekim 2020).

lerin niteliği gereği devletlerin tamamını ilgilendirdiği, söz konusu hakların önemi göz önüne alındığında, bunların korunmasında devletlerin tamamının hukuki menfaati bulunduğu kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Uluslararası Adalet Divanı tarafından *erga omnes* olarak nitelendirilen yükümlülükler arasında saldırgan eylemler ve soykırımın yasaklanması, kölelik ve ırk ayrımcılığı yasağı gibi kişinin temel haklarıyla ilgili ilke ve kurallar sayılabilir.⁴

Uluslararası Adalet Divanı'nın *Barcelona Traction* davası ve sonraki içtihadında *erga omnes* yükümlülüklerin devletlerin tamamını ilgilendirdiği; uluslararası toplumun tamamına yönelik olduğu; korunmasında bütün devletlerin hukuki menfaati bulunduğu ve bu konuda benzer hak ve korumadan yararlanılacağı belirtilmekle birlikte, *erga omnes* yükümlülüklerin ihlali halinde hangi hukuki yol ve araçlara başvurulabileceği açıklığa kavuşturulmamıştır. Diğer yandan Mahkeme yeni yükümlülük tiplerinin nasıl ayırt edilebileceğine ilişkin kesin bir ölçüt ortaya koymamıştır. Devletlerin diplomatik korumadan kaynaklanan yükümlülüklerinden⁵ farklı olarak bahse konu hakların önemi gereği korunmasında bütün devletlerin hukuki çıkarı bulunduğu ifade edilse de, bu açıklamanın *erga omnes* yükümlülüklerin ayırt edilmesinde kesin bir ölçüt teşkil ettiği söylenemez. Son olarak Mahkeme'ye göre bazı hakların korunmasının genel uluslararası hukukun kapsamına dâhil olduğu, diğerlerinin ise evrensel veya evrensel benzeri nitelikteki uluslararası belgelerde tanındığı görüşü, *erga omnes* yükümlülüklerin zorla yerine getirilmesi ile antlaşmaya dayalı infaz hükümleri arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Ancak Mahkeme bu konuya değinirken, hakların farklı korunma yöntemleri arasındaki ilişkiyi yeterince açıklığa kavuşturmamıştır.⁶

Uluslararası teamül hukuku veya hukukun genel ilkeleri kapsamında değerlendirilen *erga omnes* yükümlülüklerin ihlaline karşı devletlerin başvurabileceği ilk hukuki yol -yargılama yetkisine sahip olduğu durumlarda-⁷ Uluslararası Adalet Divanı'na başvuruda bulunmak, ikincisi ise ihlalin ciddi nitelikte olması

4 Bkz. De Schutter, s. 111-114.

5 Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan, Diplomatik Koruma Hakkında Taslak Maddeler Metni için bkz. <https://legal.un.org/avl/ha/adp/adp.html> (19 Ekim 2020).

6 Christian J. Tams, *Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 97-98.

7 Uluslararası Adalet Divanı'nın yargılama yetkisinin uluslararası hukukun emredici kuralları söz konusu olduğunda taraf devletlerin rızasına bırakılmaması için -gerçekleşmesi pek muhtemel görünmese de- Mahkeme'nin Statüsünde değişiklik yapılması gerektiği, diğer yandan Mahkeme'den bağlayıcı olmayan istişari görüş (ya da danışma görüşü) alma yoluyla devletlerin rıza engelini aşılabilmesi yönündeki görüşler için bkz. Antoni Pigrau, "Reflections on the effectiveness of peremptory norms and *erga omnes* obligations before international tribunals, regarding the request for an advisory opinion from the International Court of Justice on the Chagos Islands" *Questions of International Law Journal*, Cilt 55, 2018, s. 131-146.

halinde karşı önlemlere⁸ başvuraktır. Diğer yandan uluslararası antlaşmaların *erga omnes* kavramıyla aynı menfaatleri koruması durumunda taraf devletlerin hukuki sorumluluğu uluslararası teamül hukukuna aykırılığın yanı sıra uluslararası antlaşma hükümlerine de dayandırılabilir. Bu durumda uluslararası antlaşmaya taraf devletler *erga omnes* yükümlülükleri ihlal eden devlete karşı antlaşma hükümlerinde yer alan hukuki yollara başvurabileceği gibi uluslararası toplumun birer üyesi olarak genel hükümler kapsamında öngörülen yollara da müracaat edebilir. Bazı uluslararası antlaşma hükümleri antlaşma dışı başvuru yollarını tamamlayıcı nitelikte, diğerleri ise dışlayıcı nitelikte olabilmektedir.⁹ İnsan hakları sözleşmelerinin büyük kısmı¹⁰ sözleşmede güvenceye alınan hakların *erga omnes* yükümlülükler çerçevesinde korunmasını engelleyici hüküm içermemektedir. Bu konuda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS veya Sözleşme) istisnai bir düzenleme içermektedir. AİHS'nin 55. maddesine göre taraf devletler özel uzlaşma halleri dışında, Sözleşme'nin yorumlanması ve uygulanmasından kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümünde Sözleşme dışındaki hukuki yollara müracaat etmemeyi taahhüt etmektedir. AİHS'de öngörülen koruma mekanizmasının etkinliği ve genel olarak Sözleşme dışı hukuki yollara başvuru gereksinimi duyulmaması nedeniyle taraf devletler ancak devletlerarası başvurulardan sonuç alamamaları halinde kendi aralarında karşı önlemlere başvurabilecektir.¹¹

Ulusal ve uluslararası düzlemde etkin insan hakları politikaları izlemek isteyen devletler, uygun koşullarda faydalı buldukları hukuki yollara müracaat edebilmektedir. Uluslararası veya bölgesel birçok insan hakları sözleşmesinde yer verilen devletlerarası başvuru (veya şikâyet) seçeneği de sözleşmeye taraf devletlerin başvurabileceği hukuki yollardan biridir.¹² Devletlerarası başvuru

8 Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan, Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerinden Kaynaklanan Sorumluluğunu Düzenleyen Maddeler Metninin 50. maddesinin 1. fıkrasının (b) bendi uyarınca, alınacak karşı önlemlerin temel insan haklarının korunması yükümlülüklerini olumsuz yönde etkilememesi gerekmektedir. Ancak alınacak karşı önlemlerin doğrudan olmasa da ekonomik ve sosyal sonuçları göz önüne alındığında insan haklarını olumsuz yönde etkilememesi beklenemez. Bu kapsamda alınacak karşı önlemlerin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerle uygun ve orantılı olması önem kazanmaktadır. Bkz. Thomas M. Franck, "On Proportionality of Countermeasures in International Law" *The American Journal of International Law Journal*, Cilt 102, Sayı 4, 2008, s. 715-767.

9 Tams, s. 252.

10 Örneğin; Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları (Banjul) Şartı gibi.

11 Tams, s. 304-305.

12 Birleşmiş Milletler nezdinde kabul edilen İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme, Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Ulus-

yöntemi üç farklı bağlamda ele alınabilir: Birincisi, şikâyet amacı kişisel çıkarın ötesine geçen *actio popularis* (halk davası) olarak; ikincisi, bir devletin diğer bir devletin yargılama yetkisi dâhilinde bulunan vatandaşlarının çıkarı için; üçüncüsü ise devletin kendi ekonomik ve siyasi çıkarları için devletlerarası başvuru yolu kullanılabilir. ¹³ Avrupa Konseyi (AK) İnsan Hakları Yönetim Komitesi'nin (CDDH) Devletlerarası Uyuşmazlıklarla İlgili Davaların Etkin Bir Şekilde Yürütülmesi ve Sonuçlandırılması Hakkında Taslak Raporunda da benzer şekilde, AİHS'nin 33. maddesi uyarınca yapılan devletlerarası başvurular üç kategoride ele alınmaktadır. Birincisi, başvuran devletin diğer bir taraf devletteki genel insan hakları meselelerini (sistemik sorunlar ve eksiklikler, idari uygulama gibi) şikâyet etmekte olup, bu tür davalarda başvuran devletin temel amacı kendi vatandaşlarıyla ilgili olmasa bile Sözleşmeden kaynaklanan ortak sorumluluk kapsamında Avrupa kamu düzeninin korunmasıdır. İkinci kategori devletlerarası başvurularda, başvuran devlet diğer bir taraf devlette kendi vatandaşlarının temel insan haklarının sistemik olarak ihlal edildiğinden yakınmaktadır. İkinci tür başvurular esas olarak gerek AİHS'nin 34. maddesinde düzenlenen bireysel başvuruyla gerek diplomatik koruma kapsamında başvuru hukuksal yollarla benzerlik göstermektedir. İnsan Hakları Yönetim Komitesi'ne göre, son on yılda ortaya çıkan üçüncü kategori başvurular ise devletlerarası çatışmalardan kaynaklanmaktadır. ¹⁴ Sözleşme'ye taraf

lararası Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye İhtiyari Protokol hükümlerinde ilgili Komite'nin inceleme yetkisini tanıyan devletler bakımından devletlerarası başvuru yolu öngörülmüştür.

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye taraf devletlerin tamamı, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de ise ilgili Komite'nin yetkisini tanıyan devletler yönünden yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle ilgili olarak ortaya çıkacak uyuşmazlıkların çözümü için geçici uzlaşma komisyonu oluşturulması yöntemi benimsenmiştir.

Diğer yandan, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme, Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme ve Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'de taraflar arasında sözleşmenin yorumlanması veya uygulanması konusunda ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü için öncelikle müzakere ve başarısız olması halinde tahkim yoluna gidilmesi; tahkim yolundan altı ay içinde sonuç alınmadığı takdirde tarafların uyuşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na götürülebileceği düzenlenmiştir. Ancak taraf devletler söz konusu sözleşmelerin onay ve katılım aşamasında bu yöntemin dışında kalmayı tercih edebilecek ve bu durumda karşılıklılık ilkesi çerçevesinde kendilerinin de diğer devletler hakkında dava açma yetkileri kısıtlanmış olacaktır.

Bkz. <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/tbpetitions/pages/hrtbpetitions.aspx> (19 Ekim 2020).

- 13 Scott Leckie, "The Inter-State Complaint Procedure in International Human Rights Law: Hopeful Prospects or Wishful Thinking", *Human Rights Quarterly*, Cilt 10, Sayı 2, 1988, s. 256.
- 14 Council of Europe Steering Committee for Human Rights, "Draft CDDH report on the effective processing and resolution of cases relating to inter-State disputes", DH-SYSC-IV(2020)04, 8

devletler arasındaki çatışmaların tarihsel geçmişi olduğu, devletlerarası başvuru konusu yapılan şikâyetlerin temelinde başvuran devletlerin ekonomik, siyasi ve savunma çıkarlarının bulunduğu ise izahtan varestedir.

Bölgesel insan haklarını koruma mekanizmaları incelendiğinde, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları (Banjul) Şartı ve AİHS’de, aralarında bir takım farklılıklar bulunmakla birlikte devletlerarası başvuru yoluna yer verildiği görülmektedir. Devletlerarası başvuru yolu Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 45. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre taraf devletler Sözleşme’ye onay veya katılım belgesinin Amerikan Devletleri Örgütü Genel Sekreterliğine teslimi sırasında veya daha sonra devletlerarası başvurular konusunda Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu’nun denetim yetkisini tanıdığını beyan edebilir. Usulüne uygun olarak Komisyon’un devletlerarası başvurularında denetim yetkisini tanıyan taraf devletlerin bu konuda aktif ve pasif taraf ehliyetine sahip oldukları kabul edilmektedir. Taraf devletler Komisyon’un devletlerarası başvurularında denetim yetkisini süresiz veya belirli süreli olarak tanıyabileceği gibi yalnızca belli bir dava ile sınırlı olarak da tanıyabilir.¹⁵ Afrika İnsan ve Halkların Hakları (Banjul) Şartı’nın 47 vd. maddeleri Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu’na yapılacak devletlerarası başvuruları düzenlemektedir. Amerikan sisteminden farklı olarak Afrika sisteminde devletlerarası başvuruda bulunabilmek için Komisyon’un denetim yetkisini tanıma koşulu öngörülmemiştir. Taraf devletler ihlal iddialarını öncelikle muhatap devlete ileterek ikili görüşme ve sulh yoluyla çözüm arayışına girebileceği gibi, doğrudan veya görüşmelerden sonuç alınamaması halinde Komisyon’a devletlerarası başvuruda bulunmayı da tercih edebilir.¹⁶ Bölgesel insan haklarını koruma mekanizmalarının öncüsü niteliğinde olan AİHS sisteminde ise 11 No’lu Protokol yürürlüğe girmeden önce Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na (AİHK veya Komisyon) yapılan devletlerarası başvurularında, bireysel başvurulardan farklı olarak, taraf devletlerin Komisyon’un denetim yet-

Temmuz 2020, s. 12-13, par. 28-33, <https://rm.coe.int/steering-committee-for-human-rights-cddh-committee-of-experts-on-the-s/16809f02d7> (19 Ekim 2020).

15 Bkz. <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm> (19 Ekim 2020).

16 Bkz. <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49> (19 Ekim 2020). Afrika sisteminde devletlerarası başvurularında Komisyon’un zorunlu denetim yetkisi kabul edilmişken, bireysel başvuruların ayrıca düzenlenmemiş olması dikkat çekicidir. Banjul Şartı’nın 55. maddesinde Komisyon Sekreterya’sının her oturumdan önce taraf devletler dışında gelen başvuruların listesini hazırlayacağı ve Komisyon üyelerinin dikkatine sunacağı, ayrıca hangi başvuruların Komisyon tarafından ele alınması gerektiğinin de belirtileceği ifade edilmektedir. Komisyon hangi başvuruların inceleneceği konusunda basit çoğunlukla karar vermektedir. Banjul Şartı’nın 56. maddesinde ise taraf devletler dışında yapılan başvuruların incelemeye alınabilmesi için gerekli olan şartlar düzenlenmektedir.

kisini tanıma koşulu getirilmemiştir. 11 No’lu Protokol 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe girdikten sonra denetim sürecinde Komisyon’un görevine son verilerek, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM veya Mahkeme) yargılama yetkisi zorunlu hale getirilmiştir. 11 No’lu Protokolün yürürlüğe girmesiyle birlikte devletlerarası veya bireysel başvurular taraf devletlerin ayrıca tanıma beyanına ihtiyaç olmaksızın doğrudan AİHM Sekretaryasına yapılabilmektedir. Bununla birlikte AİHM’ye yapılan devletlerarası başvurularla bireysel başvurular arasında inceleme usulü, kabul edilebilirlik koşulları ve alınacak kararların olası etki ve sonuçları yönünden birtakım farklılıklar olup çalışmanın ilerleyen kısımlarında belirtilen hususlara açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.

AİHS kapsamında açılan devletlerarası davaları ele alan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.¹⁷ Birinci bölümde, AİHS kapsamında açılan devletlerarası davaların usulü, kabul edilebilirlik ve esas yönünden incelenmesi üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde, AİHS kapsamında açılan devletlerarası davalar hakkında bugüne kadar verilen kararlar ve halen derdest olan devletlerarası davalar incelenmektedir. Üçüncü ve son bölümde ise AİHS kapsamında açılan devletlerarası davaların etki ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

I- AİHS Kapsamında Açılan Devletlerarası Davaların Usulü, Kabul Edilebilirlik ve Esas Yönünden İncelenmesi

AİHS’nin ilk metninde devletlerarası davalar 24. maddede düzenlenmişti. AİHK, AİHM ve AK Bakanlar Komitesi’ne denetim sürecinin farklı aşamalarında yetkiler veren AİHS’nin orijinal metninin 24. maddesi uyarınca taraf devletlerden her birinin tek başına veya diğer taraf devletlerle birlikte, diğer bir taraf devletin Sözleşme hükümlerini ihlal ettiği iddiasıyla AİHK’ya müracaat etme yetkisi bulunuyordu. Söz konusu düzenlemeye göre;

17 AK’nin resmi dilleri olan İngilizce ve Fransızca metinlerde AİHS’nin 33. maddesinin başlığı “Devletlerarası davalar” (*“Inter-State cases” “Affaires interétatiques”*) olarak ifade edilmiştir. AİHS’nin 34. maddesi ise “Bireysel başvurular” (*“Individual applications” “Requêtes individuelles”*) başlığını taşımaktadır. Buna karşılık AİHS’nin 29. maddesinin 2. fıkrasında, ayrıca AİHM İçtüzüğü’nün 46, 48, 50, 51 ve 58. maddelerinde “devletlerarası başvurular” ifadesi kullanılmaktadır. AİHS sisteminde devletlerarası şikâyetler idari yönden reddedilememekte, kabul edilebilirlik ve esas yönünden AİHM’nin yargısal birimi olan Komisyon tarafından incelenmektedir. Buna karşılık bireysel başvuruların önemli bir bölümü henüz Mahkeme’nin yargısal bir birimine havale edilmeden önce temel eksiklikleri nedeniyle idari yönden reddedilmektedir. AİHM’nin güncel istatistiklerine göre 2019 yılında 14.850 bireysel başvuru 2020 yılının Ekim ayına kadar ise 9.940 bireysel başvuru idari yönden reddedilmiştir (Bkz. European Court of Human Rights Statistics: 1/1-30/9/2020 (compared to the same period 2019), https://echr.coe.int/Documents/Stats_month_2020_ENG.PDF (19 Ekim 2020)). Bu nedenle bireysel şikâyetlerin tamamını kapsayacak şekilde kullanılan “bireysel başvurular” ifadesinden farklı olarak devletlerarası şikâyetler için “devletlerarası başvurular”dan ziyade “devletlerarası davalar” ifadesinin tercih edilmesi hukuk tekniği bakımından daha doğrudur. Ancak gerek Avrupa Konseyi’nin resmi belgelerinde gerek doktrinde yoğun olarak “devletlerarası başvurular” ifadesi kullanıldığından, bu çalışmada bölüm başlıkları dışında “devletlerarası başvurular” ifadesine de yer verilmiştir.

“Her Âkid Taraf işbu Sözleşme hükümlerine vâki ve kendisinin diğer bir Âkid Tarafa isnadedilebileceğine kanaat getirdiği bilcümle riayetsizlikten dolayı Avrupa Konseyi Genel Sekreteri vasıtasıyla Komisyona müracaat edebilir.”¹⁸

11 No’lu Protokol öncesinde AİHK’nın devletlerarası başvuruları inceleme usulüyle, 11 No’lu Protokol sonrasında AİHM’nin inceleme usulü büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. 11 No’lu Protokolle değiştirilen ve halen yürürlükte olan düzenlemelere aşağıda değinileceğinden, burada yalnızca 11 No’lu Protokol öncesinde yer alan farklılıklara değinmek daha uygun olacaktır.¹⁹ 11 No’lu Protokol öncesinde devletlerarası başvurular öncelikle AİHK tarafından inceleniyor, bireysel başvurular kadar ağır olmayan kabul edilebilirlik koşullarının mevcut başvuruda bulunduğuna karar verildiği takdirde başvuruya taraf devletler dostane çözüme ulaşmaya davet ediliyordu. Taraflar arasında dostane çözüme ulaşılamaması durumunda Komisyon, başvuru konusu olaylara ilişkin bulgularını ve bağlayıcı olmamakla birlikte Sözleşme’nin ihlal edilip edilmediği hakkındaki görüşlerini içeren bir rapor hazırlıyordu. Komisyon raporu AK Bakanlar Komitesi ve ilgili devletlere tebliğ ediliyordu; ancak bu aşamada Komisyon raporunun yayımlanmasına izin verilmiyordu. Taraf devletlerin AİHM’nin zorunlu yargılama yetkisini tanımış olması veya somut başvuru özelinde (*ad hoc*) AİHM’nin yargılama yetkisine onay vermesi halinde Komisyon, başvuruya taraf olan veya vatandaşı ihlalden mağdur olan devletlerden her biri Komisyon raporunun AK Bakanlar Komitesi’ne tebliğinden itibaren üç ay içinde başvuruyu AİHM önüne götürebilirdi.²⁰ AİHM’nin yargılama yetkisi konusunda taraflar arasında ihtilafa düşülmesi halinde bu husus Mahkeme tarafından karara bağlanıyordu. AİHM’nin kararları kesindi ve başvuruya taraf olan devletlerin AİHM kararlarına uyma yükümlülüğü bulunuyordu. Halen yürürlükte bulunan düzenlemeyle benzer biçimde AİHM kararlarının yerine getirilmesini denetleme yetkisi AK Bakanlar Komitesi’ne verilmişti. Belirtilen süre içinde AİHM’ye müracaat edilmemesi durumunda AK Bakanlar Komitesi, Komite toplantılarına katılma hakkına sahip üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla mevcut başvuruda

18 Bkz. R.G. 19.3.1954, S: 8662.

19 AİHS’nin ilk metni, daha sonra protokollerle yapılan değişiklikler, ihtiyari protokol hükümleri ve söz konusu düzenlemelere taraf devletlerin imza ve onay durumları ile varsa çekince ve beyanları hakkında bkz. <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/results/subject/3> (19 Ekim 2020).

20 11 No’lu Protokol yürürlüğe girmeden önce AİHK’ya yapılan toplam 12 devletlerarası başvuru içinden yalnızca iki tanesi (İrlanda / Birleşik Krallık (I), Başvuru No. 5310/71, 18 Ocak 1978; Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV), Başvuru No. 25781/94, 10 Mayıs 2001) belirtilen usul çerçevesinde AİHM gündemine gelmiştir. Bkz. European Court of Human Rights, “Inter-State applications: By date of introduction of the applications”, Strasbourg, Ekim 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/InterState_applications_ENG.pdf (28 Ekim 2020).

Sözleşme'nin ihlal edilip edilmediğine karar veriyordu. Bireysel başvurulardan farklı olarak devletlerarası başvurular hakkındaki AK Bakanlar Komitesi toplantılarında esasen başvurunun tarafları olan devletlerin temsilcileri de hazır bulunuyordu.²¹ Sözleşme ihlaline karar verilen durumlarda, AK Bakanlar Komitesi ilgili devletin karar uyarınca gereken tedbirleri alması için belirli bir süre öngörüyordu. İlgili devletin belirlenen süre içinde tatmin edici tedbirleri alınması halinde AK Bakanlar Komitesi yine yukarıda belirtilen nitelikli çoğunlukla önceki kararının nasıl yerine getirileceğine dair karar vererek, Komisyon raporunu yayınlıyordu. AİHS'nin ilk metninin 32. maddesi uyarınca AK Bakanlar Komitesi'nin alacağı kararlar taraf devletler için bağlayıcı nitelikteydi.

AİHS'nin oluşturduğu denetim mekanizmasının yeniden yapılanmasına ilişkin 11 No'lu Protokolle yapılan değişikliğin ardından devletlerarası başvurular Sözleşme'nin 33. maddesinde aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenmiştir:

“Her Yüksek Taraf Devlet işbu Sözleşmeye ve Protokolleri hükümlerine vâki ve kendisinin diğer Yüksek Taraf Devlete isnat edilebileceğine kanaat getirdiği herhangi bir ihlâlden dolayı Mahkemeye başvurabilir.”²²

AİHS'de öngörülen denetim mekanizmasında 11 No'lu Protokolle yapılan en köklü değişiklik AİHK'nin görevine son verilerek,²³ tam zamanlı ve tek bir mahkeme olarak yeniden yapılandırılan AİHM'nin yargılama yetkisinin taraf devletler için zorunlu hale getirilmesidir. 11 No'lu protokol hükümleriyle 3 yargıçtan oluşan Komite, 7 yargıçtan oluşan Daire ve 17 yargıçtan oluşan Büyük Daire

21 Steven Greer, *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 24-25.; Søren C. Prebensen, “Inter-State Complaints under Treaty Provisions – The Experience under the European Convention on Human Rights”, Ed: Gudmundur Alfredsson vd., *International Human Rights Monitoring Mechanisms*, Yenilenmiş İkinci Edisyon, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009, s. 445-448.

22 Bkz. R.G. 20.6.1997, S: 23025.

23 11 No'lu Protokolün 5. maddesine göre, Protokolün yürürlüğe girdiği tarihte Komisyon önünde bulunup kabul edilebilirliği yönünden henüz karara bağlanmamış başvurular Mahkeme tarafından incelenecektir (2. fıkra). Protokolün yürürlüğe girdiği tarihte kabul edilebilirlik kararı verilmiş olan başvurular bu tarihten itibaren bir yıl içerisinde Komisyon tarafından incelenmeye devam edilecektir. Bu süre içerisinde karara bağlanmayan başvurular Mahkeme'ye devredilecek ve Mahkeme tarafından kabul edilebilir başvurular olarak incelenecektir (3. fıkra). Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra Komisyon başvurulara ilişkin olarak hazırlamış olduğu raporu taraflara gönderecektir ancak eski düzenlemeye paralel olarak tarafların raporu açıklama yetkisi bulunmayacaktır. Protokolün yürürlüğe girmesinden önceki hükümlere uygun olarak başvurunun Mahkemeye gönderilmesi mümkündür. Mahkemeye intikal etmeyen başvurular, Sözleşmenin eski 32. maddesi hükümleri uyarınca Bakanlar Komitesi tarafından ele alınacaktır (4. fıkra). Protokol yürürlüğe girdiği tarihte Mahkeme önünde olup henüz karara bağlanmamış başvurular, Mahkeme'nin Büyük Dairesi tarafından incelenerek karara bağlanacaktır (5. fıkra). Son olarak Protokol yürürlüğe girdiği tarihte AK Bakanlar Komitesi önünde olup Sözleşmenin eski 32. maddesi hükümleri uyarınca henüz karara bağlanmamış olan başvurular, Bakanlar Komitesi tarafından eski düzenleme çerçevesinde sonuçlandırılacaktır (6. fıkra).

şeklinde yapılandırılan AİHM’de,²⁴ devletlerarası başvuruların kabul edilebilirlik ve esası hakkındaki kararların Daire tarafından verileceği Sözleşme’nin 29. maddesinin 2. fıkrasında hükme bağlanmıştır. Söz konusu düzenleme uyarınca, Mahkeme istisnai durumlarda aksi yönde bir karar almadıkça, devletlerarası başvuruların kabul edilebilirliği hakkındaki karar esasından ayrı olarak alınacaktır. AİHM İçtüzüğü’nün 48. maddesine göre devletlerarası başvuruyu incelemek üzere oluşturulan Daire, taraf devletlerin yazılı görüşlerini aldıktan sonra, kabul edilebilirlik hakkında rapor hazırlamak üzere bir veya birden fazla Daire üyesi yargıcı tayin edecektir.²⁵ Raportör yargıç(lar) Daire ve Daire Başkanına görevlerinin ifasında yardımcı olabilecek rapor, taslak ve diğer belgeleri sunacaktır. Devletlerarası başvuruyu incelemek üzere kurulan Daire’nin Sözleşme’nin 30. maddesi uyarınca davanın Sözleşme ve protokollerin yorumu konusunda ciddi sorunlar doğurması ya da varılacak çözümün Mahkeme’nin önceki bir kararıyla çelişkili olması halinde, karar vermeden önceki herhangi bir aşamada, taraflardan biri itiraz etmediği müddetçe, yargılama yetkisinden Büyük Daire lehine feragat etmesi mümkündür.²⁶

AİHM İçtüzüğü’nün 51. maddesinde devletlerarası başvuruların havalesi ve sonrasında izlenecek usul düzenlenmiştir. AİHS’nin 33. maddesi çerçevesinde devletlerarası bir başvuru yapıldığında AİHM Başkanı başvuruyu derhal davalı devlete tebliğ edecek ve başvuruyu Bölümlerden birine havale edecektir.²⁷ Başvuran ve davalı taraf devletlerle ilgili olarak seçilen AİHM yargıçları devletlerarası başvuruyu inceleyecek Dairede re’sen görev alacaktır. Başvurunun birden fazla devlet tarafından yapılması veya aynı konudaki birden fazla başvurunun birlikte incelenmesi durumunda tarafların üzerinde anlaşacağı veya anlaşma olmaması halinde Başkanın kurayla belirleyeceği bir ortak menfaat yargıcı tayin edilecektir. Davanın bir Bölüme havale edilmesi üzerine, Bölüm Başkanı davayı inceleyecek Komisyonu teşkil ederek davalı devleti başvurunun kabul

24 1 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe giren 14 No’lu Protokol hükümleri uyarınca açıkça dayanakta yoksun olan başvuruları incelemek üzere AİHM’nin mevcut yapılanmasına tek yargıç düzeni de eklenmiştir. 14 No’lu Protokol hükümleri için bkz. R.G. 8.8.2006, S: 26253.

25 1 Ocak 2020 tarihinde güncellenen AİHM İçtüzüğü ve uygulama yönergeleri için bkz. <https://echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts/rules&c=> (19 Ekim 2020). AİHM İçtüzüğü’nün Türkçe çevirisinin en son 1 Haziran 2015 tarihinde güncellendiği belirtilmektedir.

26 Örneğin; bkz. *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)*, Başvuru No. 13255/07, 3 Temmuz 2014, par. 11. AİHM İçtüzüğü’nün 50. maddesi uyarınca gerek Sözleşme’nin 30. maddesine göre Daire’nin yargılama yetkisinden feragat etmesi üzerine, gerek Sözleşme’nin 43. maddesine göre Daire kararının havale edilmesi yoluyla Büyük Daire’de görülecek devletlerarası başvurularda Büyük Daire Başkanı, bir veya birden fazla üyesini raportör yargıç olarak tayin edecektir.

27 AİHM Bölümü idari bir yapılandırma değildir. Bölümde yer alan yargıçlar arasından oluşturulan Daire ise Mahkeme’nin yargısal birimidir. Mahkeme teşkilatında hâlihazırda 5 Bölüm mevcut olup her Bölüm içinde bir başkan, başkan yardımcısı ve diğer yargıçlar görev yapmaktadır. Bkz. <https://www.echr.coe.int/pages/home.aspx?p=court/judges> (19 Ekim 2020).

edilebilirliği hakkındaki yazılı görüşlerini sunmaya davet eder. Davalı devletin görüşleri Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından başvuran devlete tebliğ edilerek varsa cevap niteliğindeki yazılı görüşleri alınır. Başvurunun kabul edilebilirliğine karar verilmeden önce ilgili Daire veya Daire Başkanı tarafları ilave görüşlerini yazılı olarak sunmaya davet edebilir. Devletlerarası başvuruların kabul edilebilirliğiyle ilgili olarak taraflardan birinin talebi veya Dairenin kendiliğinden bu yönde karar alması halinde duruşma yapılır.²⁸ Daire Başkanının yazılı veya gerektiğinde sözlü yargılama usulü uygulamadan önce taraf devletlere danışması öngörülmektedir.

AİHM İçtüzüğü'nün 58. maddesi uyarınca ilgili Dairenin devletlerarası başvurunun kabul edilebilirliğine karar vermesinin ardından Daire Başkanı taraf devletlere danıştıktan sonra başvurunun esası hakkındaki görüşlerin ve ek delillerin sunulması için süreleri tayin eder. Bununla birlikte Başkan tarafların üzerinde ittifak etmesi halinde yazılı usulden vazgeçilmesine karar verebilir. Taraflardan birinin talebi veya Dairenin kendiliğinden bu yönde karar alması halinde devletlerarası başvurunun esası hakkında duruşma yapılır. Bu durumda Daire başkanı sözlü yargılama usulü uygulayacaktır.

Devletlerarası başvuruların incelenmesinde de kabul edilebilirlik aşaması bulunmakla birlikte, bu incelemenin kapsamı bireysel başvurulardan daha sınırlıdır. Kabul edilebilirlik koşulları yönünden öncelikle üzerinde durulması gereken husus AİHS'nin 34. maddesi uyarınca Mahkeme'ye bireysel başvuru yapılabilmesi için başvuran ya da başvuranların Sözleşme ihlalinden mağdur olmaları, diğer bir deyişle Sözleşme ihlalinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmeleri gerekirken, AİHS'nin 33. maddesi kapsamında yapılacak devletlerarası başvurularda başvuran devlet ya da devletlerin mağdur olma şartı bulunmamaktadır. AİHS'nin 33. maddesi uyarınca Mahkeme'ye başvuruda bulunacak taraf devlet ya da devletlerin Sözleşme'nin ihlal edildiğini iddia etmeleri yeterlidir.²⁹

28 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)*, Başvuru No. 25781/94 başvurusunda AİHM Büyük Dairesi tarafından başvurunun esası hakkında duruşma yapılmıştır. *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)*, Başvuru No. 13255/07 ve *Gürcistan / Rusya Federasyonu (II)*, Başvuru No. 38263/08 başvurularında AİHM'nin ilgili Dairesi tarafından başvurunun kabul edilebilirlik ve esası, Büyük Daire tarafından başvurunun esası hakkında duruşma yapılmış, ayrıca tanık ifadesine başvurulmuştur. *Slovenya / Hırvatistan*, Başvuru No. 54155/16 başvurusunda AİHM Büyük Dairesi tarafından başvurunun kabul edilebilirliği hakkında duruşma yapılmıştır. Bkz. European Court of Human Rights Press Unit, *Q & A on Inter-State Cases*, Ekim 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Press_Q_A_Inter-State_cases_ENG.pdf (19 Ekim 2020).

29 Isabella Risini, *The Inter-State Application under the European Convention on Human Rights: Between Collective Enforcement of Human Rights and International Dispute Settlement*, Brill Nijhoff, Leiden, 2018, s. 52.

AİHS'nin kabul edilebilirlik koşullarıyla ilgili 35. maddesinden anlaşıldığı üzere maddenin 1. ve 4. fıkralarının tüm başvurular yönünden, 2. ve 3. fıkralarının ise yalnızca bireysel başvurular yönünden uygulama kabiliyeti bulunmaktadır. Diğer bir deyişle bireysel başvurularla ilgili kabul edilebilirlik ölçütleri devletlerarası şikâyetlerde uygulanmamaktadır. Özellikle Mahkeme'nin devletlerarası başvuruları açıkça dayanaktan yoksun bulma yetkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte Sözleşme'nin 35. madde metni, uluslararası mahkemelerin yargılama yetkisini kullanmasını düzenleyen genel ilkeler uyarınca, Mahkeme'nin önündeki sorunu inceleme yetkisi olup olmadığını başlangıç aşamasında tespit etmesini engelleyici bir hüküm içermemektedir.³⁰

Devletlerarası başvuruyu desteklemeye elverişli delil başlangıcının (*prima facie* evidence) bulunup bulunmadığını değerlendirme konusundaki yetkinin çok sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme'nin böyle bir yetkisi bulunması halinde başvurudaki iddiaların tamamen mesnetsiz olup olmadığını ya da Sözleşme'nin 33. maddesi anlamında gerçek iddialara dayanma koşulunu taşıyıp taşımadığını araştırması gerekecekti. AİHK aşağıda ayrıca değinilecek olan *Danimarka, Fransa, Norveç, İsveç ve Hollanda / Türkiye* (9940-44/82) başvurusu hakkındaki kabul edilebilirlik kararında, Sözleşme'nin ihlali hakkında bir iddia bulunmasının kabul edilebilirliğe karar verilebilmesi için yeterli olduğunu belirtmiştir.³¹

İç hukuk yollarının tüketilmesi koşulu ilke olarak bireysel başvurular gibi devletlerarası başvurular yönünden de geçerlidir. Özellikle devletlerarası başvurunun diplomatik korumaya benzer biçimde belli bir bireyle ilgili olduğu durumlarda iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralı bireysel başvurulara benzer usulde uygulanmaktadır. Ancak gerek Komisyon gerek Mahkeme kararlarında devletlerarası başvuruya konu olayların özelliği ve şikâyetlerin niteliği belli bir bireyin durumundan ziyade sistematik bir soruna işaret ettiği vakalarda iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralının istisnaları bireysel başvurulardan daha geniş yorumlanmaktadır.³² Devletlerarası başvurularda iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun aranmayacağı iki durumdan söz edilebilir. Bunlardan ilki davalı devlette Sözleşme hükümlerine aykırı idari uygulamanın varlığı, ikincisi ise davalı devlette yürürlükte olan bir yasal düzenlemenin Sözleşme hükümleriyle çatışması durumudur. Davalı devlette Sözleşme hükümlerine aykırı idari uygulamadan söz edilebilmesi için de iki koşulun bir arada mevcut olması ge-

30 William A. Schabas, *The European Convention on Human Rights – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2015, s. 727.

31 Schabas, s. 727-728.

32 Risini, s. 54.; Schabas, s. 728.

rekmedir. Öncelikle Sözleşme’yi ihlal eden aynı veya benzer eylem ve işlemlerin münferit olarak değil fakat belli bir model veya sistem teşkil eder şekilde yeterli sayıya ulaşmış olması aranmaktadır. İkincisi ise Sözleşme’ye aykırı eylem ve işlemlere karşı resmi hoşgörü gösterilmesidir. Resmi hoşgörü kavramı ile kastedilen hukuka aykırı eylem ve işlemlerinden sorumlu olanlara karşı üst konumda olanların söz konusu eylem ve işlemlerden bilgi sahibi olduğu halde sorumluları cezalandırmak veya davranışlarının tekerrür etmesini önlemek için herhangi bir işlem yapmaması; üst konumda olanların çok sayıda şikâyete rağmen bunlara kayıtsız kalarak doğruluğunu araştırmak üzere uygun bir soruşturma yapmaması veya yargı sürecinde söz konusu şikâyetlerin adil bir şekilde incelenmemesidir. İç hukuk yollarını tüketmekten muaf sayılabilmek için bireysel başvurularda da davalı devlette idari uygulamanın mevcudiyeti iddia edilebilse de, bireysel başvurularda devletlerarası başvurulardan farklı olarak ulusal hukuk düzenindeki sistematik eksiklik değil, somut başvuru özelinde etkin iç hukuk yolları bulunup bulunmadığı araştırılmaktadır. Devletlerarası başvurularda iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun aranmayacağı ikinci durum ise herhangi bir mağdur birey bulunmasa bile davalı devlette yürürlükteki bir yasal düzenlemenin Sözleşme hükümlerine aykırı olmasıdır. Sözleşme’ye aykırı yasal düzenlemelere karşı bireysel başvuru yapılması da mümkündür; ancak bu durumda bireysel başvurularda mağdur olma koşulu aranmaktadır.³³ AİHS’nin 35. maddesinin 1. fıkrasında öngörülen altı ay kuralı ise bireysel ve devletlerarası başvurular yönünden aynı şekilde uygulanacağından, burada ayrıca ele alınmamaktadır.³⁴

AİHM İçtüzüğü’nün 39. maddesinde öngörülen geçici tedbir kararı devletlerarası başvurular kapsamında da alınabilmektedir. AİHM İçtüzüğü’nün 39. maddesine göre Daire, Bölüm Başkanı veya geçici tedbirler konusunda karar vermek üzere atanan nöbetçi yargıçlar, taraflardan birinin veya ilgili bir başka şahsın talebi üzerine ya da kendiliğinden, tarafların menfaati veya yargılamanın düzgün bir şekilde yürütülebilmesi için alınması gerektiğini düşündükleri herhangi bir geçici tedbiri taraflara bildirebilir. AİHM’ye yapılacak geçici tedbir talepleriyle ilgili uygulama yönergesinde geçici tedbirin ancak istisnai durumlarda uygulandığı; bunun için Mahkeme’nin elindeki bilgi ve belgelerin tamamını inceledikten sonra, tedbir uygulanmadığı takdirde başvuranın ciddi

33 Risini, s. 56-59.; Schabas, s. 728-729; Council of Europe Steering Committee for Human Rights, “Draft CDDH report on the effective processing and resolution of cases relating to inter-State disputes”, s. 13-14, par. 34-37.

34 Council of Europe Steering Committee for Human Rights, “Draft CDDH report on the effective processing and resolution of cases relating to inter-State disputes”, s. 13, par. 35. AİHS’ye değişiklik getiren 15 No’lu Protokol yürürlüğe girdikten sonra AİHS’nin 35. maddesinde öngörülen altı aylık süre, dört aya indirilecektir. Bkz. R.G. 17.3.2016, S: 29656.

ve geri dönüşü olmayan zarara uğrayacağına dair gerçek bir tehlikenin bulunduğu kanaat getirmesi gerektiği belirtilmektedir.³⁵ Geçici tedbir kararları genelde başvuran tarafından yapılan talep üzerine, başvuru görülmekte iken Sözleşme’de güvenceye alınan hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesine dair ciddi bir tehlike olması durumunda verilmektedir. Ayrıca geçici tedbirlerin yalnızca telafisi mümkün olmayan yakın zarar tehlikesi bulunduğu anda uygulanması gerekmekte ve geçici tedbir kararı başvurunun esası hakkındaki karardan bağımsız olarak alınmaktadır.³⁶ Kişilerin hayatı ve güvenliğiyle ilgili yakın zarar tehlikesi söz konusu olduğu durumlarda, geçici tedbir talepleri özellikle başvuranın AİHS’nin 2. ve 3. maddelerinde öngörülen haklarını korumak amacıyla kabul edilmektedir.³⁷ Geçici tedbir kararlarının büyük çoğunluğunun konusu AİHM önündeki bireysel başvurusu görülmekte iken başvuranın sınır dışı veya iade edilme işlemlerinin askıya alınmasıdır. Başvuranın sınır dışı veya iade edilmesi halinde gönderileceği ülkede hayatından endişe etmesi (AİHS m. 2) veya işkenceye, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele veya cezaya tabi tutulma tehlikesi (AİHS m. 3) bulunması durumlarında geçici tedbir kararı verilebilmektedir. AİHM daha istisnai hallerde adil yargılanma hakkı (AİHS m. 6) ile özel ve aile hayatına saygı hakkıyla (AİHS m. 8) ilgili başvurularda da geçici tedbir taleplerini kabul edebilmektedir.

Geçici tedbir kararları genelde yargılama sürerken geçerli olmak üzere verilmekle birlikte, belirli süreli olarak da verilebilmektedir. Mahkeme koşulların sona erdiği kanaatine vardığı takdirde geçici tedbir kararını her zaman kaldırabilir.³⁸ Sözleşme organlarının devletlerarası başvurular kapsamında verdiği geçici tedbir kararları bireylere özgü, genel nitelikli (beyan edici) veya bilgi talebi şeklinde olabilmektedir.³⁹ 11 No’lu Protokol yürürlüğe girmeden önce Komis-

35 European Court of Human Rights, Practice Directions, Requests for interim measures (Rule 39 of the Rules of Court), https://www.echr.coe.int/Documents/PD_interim_measures_ENG.pdf (19 Ekim 2020).

36 Geçici tedbirler yalnızca AİHM İçtüzüğü’nde yer alıp AİHS’de düzenlenmemiş olsa da, taraf devletlerin geçici tedbir kararlarına uymaları gerekmektedir. Taraf devletlerin AİHM’nin geçici tedbir kararlarına uymamaları halinde Mahkeme bireysel başvuru hakkının etkin bir şekilde kullanılmasının engellediği gerekçesiyle AİHS’nin 34. maddesinin ihlal edildiğine karar vermektedir. Bkz. *Mamatkulov ve Askarov / Türkiye* Başvuru No. 46827/99 ve 46951/99, 4 Şubat 2005; *Palavi / Moldova Cumhuriyeti*, Başvuru No. 39806/05, 10 Mart 2009 ve *Kondrulin / Rusya Federasyonu*, Başvuru No. 12987/15, 20 Eylül 2016.

37 Julia Koch, “The Efficacy and Impact of Interim Measures: Ukraine’s Inter-State Application against Russia”, *Boston College International and Comparative Law Review*, Cilt 39, Sayı 1, 2016, s. 176-177.

38 Bkz. European Court of Human Rights, “Factsheet – Interim measures”, https://www.echr.coe.int/documents/fs_interim_measures_eng.pdf (19 Ekim 2020).

39 Bkz. Risini, s. 202-205.

yon tarafından bireylere özgü geçici tedbir talepleri değerlendirilmekte iken,⁴⁰ 11 No'lu Protokol yürürlüğe girdikten sonra Mahkeme'nin özellikle taraflar arasındaki silahlı çatışmalarla ilgili devletlerarası başvurularda genel nitelikli ihtiyati tedbir kararları vermeye başladığı dikkat çekmektedir.⁴¹

AİHM bireysel başvurularda olduğu gibi devletlerarası başvurular yönünden de kabul edilebilir bulunduğu Sözleşme'ye aykırılık iddialarını esas yönünden incelemekte ve Sözleşme'nin ihlal edilip edilmediği hakkında gerekçeli bir karar vermektedir. Bireysel başvurularda Mahkeme'nin Sözleşme ihlaline karar vermesi durumunda iç hukukta başvuranın zararının tam olarak giderilmesinin mümkün olmaması ve gerekli olması halinde başvuran lehine AİHS'nin 41. maddesi uyarınca adil tatmine karar verilebilmektedir. Diğer bir deyişle Mahkeme'nin maddi ve manevi tazminat ile yargılama giderlerine hükmetmesi, Sözleşme ihlali tespit edilmesinin otomatik bir sonucu değildir. Mahkeme her başvurunun kendine özgü koşullarını göz önüne alarak adil olduğunu düşündüğü bir tatmine karar verecektir. Nitekim bazı durumlarda Sözleşme ihlalinin tespit edilmesi adil tatmin için yeterli olup ayrıca parasal bir tazminata hükmedilmesine gerek yoktur. Mahkeme adil tatmin konusundaki kararını verirken başvuranın maruz kaldığı zarar ve yargılama giderlerinin oluşmasında kendi kusuru bulunup bulunmadığını, tarafların konumunu ve yerel ekonomik koşulları da dikkate almaktadır.⁴² AİHM'nin 12 Mayıs 2014 tarihinde *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)* (25781/94) başvurusunda adil tatmin talepleri hakkındaki kararı, devletlerarası başvurularda ilgili olarak verilen ilk tazminat kararıdır. Aşağıda değinileceği üzere Mahkeme'nin *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)* başvurusunun esası hakkındaki kararı 10 Mayıs 2001 tarihinde, ancak adil tatmin kararı bu tarihten 13 yıl sonra verilmiştir. AİHM'nin *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)* başvurusu hakkındaki adil tatmin kararı gerek devletlerarası bir başvuru kapsamında verilmiş olması, gerek başvurunun esası ve adil tatmin talepleri hakkındaki kararlar arasında geçen uzun süre, gerekse hükmedilen tazminat miktarının büyüklüğü bakımından bir ilk niteliğindedir.⁴³ AİHM *Kıb-*

40 Örneğin; *Yunanistan / Birleşik Krallık (I)*, Başvuru No. 176/56; *Danimarka, Norveç, İsveç ve Hollanda / Yunanistan (I)*, Başvuru No. 3321-23/67 ve 3344/67; *Danimarka, Norveç ve İsveç / Yunanistan (II)*, Başvuru No. 4448/70.

41 Örneğin; *Gürcistan / Rusya Federasyonu (II)*, Başvuru No. 38263/08; *Ukrayna / Rusya Federasyonu (I)*, Başvuru No. 20958/14; *Ermenistan / Azerbaycan*, Başvuru No. 42521/20; *Ermenistan / Türkiye*, Başvuru No. 43517/20.

42 European Court of Human Rights, Practice Directions, Just satisfaction claims, https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_ENG.pdf (19 Ekim 2020).

43 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)*, Başvuru No. 25781/94, 12 Mayıs 2014 (adil tatmin kararı). AİHM *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)* başvurusu hakkındaki adil tatmin kararında kayıp şahısların yakınlarının uğradığı manevi zarar için 30 milyon Euro, Karpaz yarımadasında ikamet eden Rumların uğradığı manevi zarar için ise 60 milyon Euro olmak üzere toplam 90 mil-

ms (GKRY) /Türkiye (IV) başvurusu hakkındaki adil tatmin kararında taraf devletlerin Sözleşme kapsamındaki kolektif sorumlulukları çerçevesinde Avrupa kamu düzenini korumak amacıyla yaptıkları genel nitelikli devletlerarası başvurularla, taraf devletlerin kendi vatandaşları veya diğer mağdurların hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği iddiasıyla yaptıkları devletlerarası başvuruların birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. AİHM'ye göre adil tatmin talebi ikinci tür devletlerarası başvurular yönünden geçerli olup devletlerarası başvurular da adil tatmine hükmedilmesi davalı devlet lehine değil, Sözleşme ihlalinden doğrudan veya dolaylı olarak zarar gören şahıslar lehine gündeme gelebilecektir. AİHM Kıbrıs (GKRY) /Türkiye (IV) başvurusundan sonra Gürcistan / Rusya Federasyonu (I) (13255/07) başvurusu hakkında da adil tatmin kararı vermiştir.⁴⁴

II. AİHS Kapsamında Açılan Devletlerarası Davalar Hakkında Bugüne Kadar Verilen Kararlar ve Halen Derdest Olan Devletlerarası Davalar

AİHS'nin yürürlüğe girdiği 1953 yılından bugüne kadar toplam 29 adet devletlerarası başvuru yapılmıştır. Bu başvurulardan 12 tanesi 11 No'lu Protokol yürürlüğe girmeden önce AİHK döneminde yapılmıştır. 11 No'lu Protokolden önce yapılan başvurular arasında başvuran devletin başvurusunu geri çekmesi sonucunda kayıttan düşürülen İrlanda / Birleşik Krallık (II) (5451/72) davası, taraf devletlerin ortak talebiyle sonlandırılan Yunanistan / Birleşik Krallık (II) (299/57) davası ile dostane çözümle sonuçlanan Danimarka / Türkiye (34382/97) davası haricindeki 9 başvurunun esası hakkında AİHK raporu hazırlanmıştır. AİHM'nin yargılama yetkisinin zorunlu olmadığı 11 No'lu Protokol öncesinde yapılan devletlerarası başvurular arasında yalnızca İrlanda / Birleşik Krallık (I) (5310/71) ve Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV) (25781/94) başvuruları AİHM gündemine gelmiştir. 11 No'lu Protokolün yürürlüğe girmesi-

yon Euro tazminata hükmetmiştir. AİHM daha sonra 31 Temmuz 2014 tarihinde AİHS'nin 34. maddesi uyarınca yapılan bir bireysel başvuru olan *OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos / Rusya Federasyonu* (14902/04) başvurusu hakkındaki adil tatmin kararında başvuran şirkete yaklaşık iki milyar Euro maddi tazminat ve 300 bin Euro yargılama gideri ödenmesine karar vermiştir. Bkz. *OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos / Rusya Federasyonu*, Başvuru No. 14902/04, 31 Temmuz 2004. AİHM kararının ardından Rusya Federasyonu Adalet Bakanlığı'nın talebi üzerine, Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi, AİHM'nin *Yukos* başvurusu hakkındaki adil tatmin kararını Rusya Federasyonu Anayasası'na aykırı bularak, kararın uygulanamayacağı sonucuna varmıştır. Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi'nin 19 Ocak 2017 tarihli ve 1-II/2017 sayılı kararının İngilizce tercümesi için bkz. http://www.ksrf.ru/en/Decision/Judgments/Documents/2017_January_19_1-P.pdf (19 Ekim 2020).

44 *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)*, Başvuru No. 13255/07, 31 Ocak 2019 (adil tatmin kararı). AİHM *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)* başvurusu hakkındaki adil tatmin kararında 1.500 Gürcistan vatandaşı lehine toplam 10 milyon Euro manevi tazminata hükmetmiştir. AİHM'nin *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)* kararında hükmedilen manevi tazminat miktarının davacı devlet tarafından mağdurlara ne şekilde dağıtılacağı da belirtilmektedir.

nin ardından bireysel başvurularda önemli bir artış görülmekle birlikte, 2007 yılında yapılan *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)* (13255/07) başvurusuna kadar yaklaşık 10 yıl boyunca herhangi bir devletlerarası başvuru yapılmaması dikkat çekicidir. 11 No'lu Protokolden sonra AİHM'ye yapılan 17 devletlerarası başvuru arasında *Slovenya / Hırvatistan* (54155/16), *Letonya / Danimarka* (9717/20), *Hollanda / Rusya Federasyonu* (28525/20) ve *Lihtenştayn / Çek Cumhuriyeti* (35738/20) başvuruları hariç 13 başvurunun taraf devletler arasındaki çatışmalarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Devletlerarası başvurulardan 11 tanesi Rusya, 6 tanesi Türkiye, 4 tanesi Birleşik Krallık, 2 tanesi Yunanistan, 1'er başvuru ise İtalya, Hırvatistan, Danimarka, Çek Cumhuriyeti, Azerbaycan ve Ermenistan aleyhine yapılmıştır.⁴⁵

AİHS kapsamında gündeme gelen devletlerarası başvurulardan ilk iki tanesi Yunanistan tarafından Birleşik Krallık aleyhine yapılmış.⁴⁶ Yunanistan'ın devlet başvuruları 1959 yılında kabul edilen Zürih ve Londra Antlaşmalarına kadar Kıbrıs'ta yönetimi elinde bulunduran Birleşik Krallık İdaresinin AİHS hükümlerine aykırı düzenleme ve uygulamalarıyla ilgilidir. *Yunanistan / Birleşik Krallık (I)* (176/56) başvurusunda, başvuran devlet İngiliz İdaresinin adada aldığı olağanüstü önlemlerin neredeyse insan hakları ve temel özgürlüklerin tamamını inkâr eder nitelikte olduğunu iddia etmiştir. Belirli yasal ve idari düzenlemelerin yanı sıra idarenin eylem ve işlemlerinin AİHS'nin birçok hükmünü ihlal ettiği ileri sürülmüştür. Başvuran devlete göre çeşitli işkence vakaları, kırbaç cezası ve kolektif ceza çeşitlerinin varlığı AİHS'nin 3. maddesini; keyfi gözaltı, tutukluluk ve sınır dışı işlemleri AİHS'nin 5. ve 6. maddelerini; zorla konutlara girilmesi, iletişimin sansürlenmesi, serbestçe görüşleri açıklama hakkının engellenmesi gibi uygulamalar ise AİHS'nin 8, 9, 10 ve 11. maddelerini ihlal etmektedir. Başvuran devlet ayrıca Birleşik Krallık İdaresinin olağanüstü hallerde Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerin askıya alınmasına imkân tanıyan AİHS'nin 15. maddesine dayanarak Sözleşme'ye aykırılıkları örtbas etmeye çalıştığını ancak davalı devletin gerek şekil gerek esas bakımından AİHS'nin 15. maddesinde belirtilen koşullara riayet etmediğini belirtmiştir. AİHK *Yunanistan / Birleşik Krallık (I)* başvurusunu kabul edilebilir bulduktan sonra başvurunun esası hakkında hazırladığı raporunda başvuran devletin iddialarını tek tek inceleyerek, adada bazı sorunlu düzenleme ve uygulamalar bulunmakla birlikte, sonradan yapılan değişikliklerle bu sorunların giderildiğine dikkat çekerek, şikâyete konu düzenleme ve uygulamaların AİHS hükümlerini

45 Bkz. European Court of Human Rights, "Inter-State applications: By date of introduction of the applications", Strasbourg, Ekim 2020.

46 *Yunanistan / Birleşik Krallık (I)*, Başvuru No. 176/56 ve *Yunanistan / Birleşik Krallık (II)*, Başvuru No. 299/57.

ihlal ettiği sonucuna varılamayacağına karar vermiştir.⁴⁷ *Yunanistan / Birleşik Krallık (I)* davasında İngiliz idaresinin adadaki düzenleme ve uygulamalarının *in abstracto* olarak Sözleşme'ye aykırılık iddiaları mevcut iken *Yunanistan / Birleşik Krallık (II)* (299/57) davası 49 ayrı vakada İngiliz Hükümetinin Kıbrıs'taki polis, güvenlik ve askeri güçlerinin bireylere kötü muamele uyguladığı iddialarını içermektedir. AİHK 49 vakadan 29'u hakkında kabul edilebilirlik kararı vermiş, ancak esas hakkındaki incelemeye geçmeden önce 1959 yılında kabul edilen Zürih ve Londra Antlaşmaları ile o dönemde Kıbrıs sorununda çözüme ulaşıldığı gerekçesiyle, tarafların ortak talebi doğrultusunda başvurunun incelenmesini sonlandırmıştır.⁴⁸ Kıbrıs'ta varılan çözüm üzerine AK Bakanlar Komitesi, Yunanistan'ın her iki devletlerarası başvurusunda da ayrıca bir işlem yapılmasına gerek olmadığını belirterek, denetim sürecini sonlandırmıştır.⁴⁹

1960 yılında Avusturya tarafından İtalya aleyhine yapılan ve *Pfunders* davası olarak da bilinen devletlerarası başvuru, İtalya'da Almanca konuşan azınlığa dâhil olan altı kişinin bir İtalyan gümrük memurunu öldürdükleri suçlamasıyla yapılan ceza yargılamasında adil yargılanma hakkının ve ayrıca ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddialarını içermektedir.⁵⁰ AİHK başvuran devletin masumiyet karinesi, tanıkların dinlenmesinde eşitsizlik ve ayrımcılık yasağıyla ilgili şikâyetlerini kabul edilebilir bularak, davalı devletin olayın vuku bulduğu tarihte Avusturya'nın Sözleşme'ye taraf olmadığı gerekçesiyle başvurunun zaman yönünden reddedilmesi talebini reddetmiştir. Bununla birlikte AİHM başvurunun esası hakkındaki incelemesi sonucunda, tanıkların dinlenmesinde eşitsizlik ve hukuka aykırılık bulunmadığını, duruşma ve yargı kararlarında masumiyet karinesinin ihlal edildiğini gösterecek bir ifade yer olmadığını, ayrıca dava dosyasında ayrımcılık yasağının ihlal edildiğini ortaya koyacak bir unsura rastlanmadığını belirterek, AİHS'nin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır.⁵¹ AK Bakanlar Komitesi de başvuru hakkındaki nihai değerlendirmesinde, AİHK raporunda yer alan değerlendirmelere katılarak, *Avusturya / İtalya* (788/60) başvurusunda AİHS'nin ihlal edilmediğine nihai olarak karar vermiştir.⁵²

47 Bkz. *Yunanistan / Birleşik Krallık (I)*, Başvuru No. 176/56, AİHK'nın 26 Eylül 1958 tarihli raporu.

48 Bkz. *Yunanistan / Birleşik Krallık (II)*, Başvuru No. 299/57, AİHK'nın 8 Temmuz 1959 tarihli raporu.

49 Bkz. AK Bakanlar Komitesi'nin 20 Nisan 1959 ve 14 Aralık 1959 tarihli kararları.

50 *Avusturya / İtalya*, Başvuru No. 788/60; bkz. John T. White, "The European Commission of Human Rights: An Analysis and Appraisal", *Brooklyn Journal of International Law*, Cilt 3, Sayı 2, 1977, s. 155-156.

51 *Avusturya / İtalya*, Başvuru No. 788/60, AİHK'nın 30 Mart 1963 tarihli raporu.

52 Bkz. AK Bakanlar Komitesi'nin 23 Ekim 1963 tarihli kararı.

21 Nisan 1967 tarihinde Yunanistan'da gerçekleşen askeri darbe ile Anayasa hükümleri kısmen askıya alınarak, sözde komünist tehlikenin engellenmesine yönelik yasal düzenlemeler yapılması ve bu süreçte AİHS'de güvenceye alınan hak ve özgürlüklerin yoğun olarak ihlal edildiğinin AK organları tarafından da tespit edilmesi üzerine Danimarka, Norveç, İsveç ve Hollanda ayrı ayrı Yunanistan aleyhine AİHK'ya bireysel başvuruda bulunmuştur. AİHK benzer iddialar içeren dört devletlerarası başvuruyu birleştirerek inceleme kararı almıştır.⁵³ Başvuran devletler Yunanistan'da darbe yönetiminin yaptığı yasal düzenlemeler ve idari uygulamaların yaşam hakkı dışında AİHS'de güvenceye alınan hak ve özgürlüklerin büyük bir bölümünü ihlal ettiğini iddia etmiştir. Başvuran devletler ayrıca davalı devletin AİHS'nin 15. maddesi kapsamında yaptığı bildirimle rağmen, bu maddede öngörülen koşullara uymadığını belirtmiştir. Başvuruyu öncelikle kabul edilebilir bulan AİHK, başvurunun esası hakkında hazırladığı kapsamlı raporda birçok Sözleşme ihlali bulduğu gibi ilk kez taraf bir devlette Sözleşme'nin 3. maddesi anlamında "işkence" uygulandığını tespit etmiştir. AİHK ayrıca başvuru hakkındaki incelemesi sürerken bir hükümlünün infazının durdurulması yönünde tedbir kararı almıştır. AİHK raporunun yayımlanmasına karar verilmeden önce basına sızmasının ardından toplanan AK Delegation Komitesi Yunanistan'ın AK üyeliğinin askıya alınması ihtimalini tartışacakken, Yunanistan AK üyeliğinden kendi isteğiyle çekileceğini beyan etmiştir; ancak çekilme işlemi resmi olarak 1970 yılının sonunda yürürlüğe girmiştir.⁵⁴

Yunanistan aleyhine açılan ikinci devletlerarası başvuru ise Yunanistan'ın AK üyeliğinden çekilme beyanından sonra 1970 yılında Danimarka, Norveç ve İsveç tarafından yapılmıştır. Yunanistan'a karşı yapılan ikinci devletlerarası başvuruda Hollanda, davalı devletler arasında yer almamıştır.⁵⁵ İkinci başvurunun konusu yıkıcı faaliyetlerde bulunmakla suçlanan 34 Yunan vatandaşının kurulan olağanüstü askeri mahkemedeki yargılanma sürecinde Sözleşme'nin 3. ve 6. maddelerinin ihlal edildiği iddialarıdır. Yunanistan'da cunta rejiminin AİHK önündeki yargılama sürecine katılmaması nedeniyle Komisyon başvuru hakkındaki incelemesini sürdürememiştir. 1974 yılında Yunanistan'da demokratik yönetime dönülmesiyle birlikte cunta rejimi ve uygulamaları tasfiye edilmiş ve bu süreçte Yunanistan yeniden AK'ye üye olmuştur. Başvuru konusu olaylarla ilgili AİHK'ya bilgi veren Yunanistan, siyasi mahkûmların tamamının salıverildiğini, işkence şüphelilerine karşı mağdurlara şahsi dava

53 *Danimarka, Norveç, İsveç ve Hollanda / Yunanistan (I)*, Başvuru No. 3321-23/67 ve 3344/67.

54 Risini, s. 84-85.

55 *Danimarka, Norveç ve İsveç / Yunanistan (II)*, Başvuru No. 4448/70.

açma hakkı tanındığını, diktatörlük yönetimine karşı işlenen suçlardan alınan mahkûmiyetlerin adli sicile işlenmeyeceğini ve mağdur şahıslara tazminat talep etme hakkı verildiğini beyan etmiştir. Bu gelişmeler üzerine taraf devletlerin yargılamanın sonlandırılmasına yönelik ortak talepleri doğrultusunda AİHK, yargılama sürecine son verilmesi yönünde rapor hazırlamıştır.⁵⁶

İrlanda'nın Birleşik Krallığa karşı 1970'li yılların başında AİHK'ya yaptığı iki devletlerarası başvurunun⁵⁷ kökeninde Kuzey İrlanda'daki trajik ve uzun süreli siyasi kriz yatmaktadır. Birleşik Krallık tarafından İrlanda adasının her iki tarafında şahit olunan en uzun ve şiddetli terör kampanyası olarak nitelendirilen olaylarla mücadele edebilmek için Kuzey İrlanda makamları 1971 ila 1975 yılları arasında hukuka aykırı gözaltı, tutuklama ve hürriyetinden alıkoyma uygulamaları gerçekleştirmiştir. İrlanda'nın Birleşik Krallığa karşı yaptığı devletlerarası davaların konusu Kuzey İrlanda'da uygulanan tedbirlerin kapsamı ve tatbik yöntemi ile hürriyetinden yoksun bırakılan şahısların kötü muameleye maruz kaldığı iddialarıdır.⁵⁸ İrlanda / Birleşik Krallık (I) (5310/71) başvurusunda başvuran devlet, Kuzey İrlanda'da belirli şahısların öldürülmesiyle ilgili olarak AİHS'nin 2. maddesinin ihlal edildiğini; gözaltındaki şahıslara kötü muamele ve özellikle uygulanan sorgu yöntemleriyle ilgili geliştirilen idari uygulama nedeniyle AİHS'nin 3., 1922 tarihli Özel Yetki Yasası ve buna dayalı olarak çıkarılan düzenlemeler uyarınca Kuzey İrlanda makamlarınca yargı kararı olmaksızın gerçekleştirilen hürriyetinden alıkoymaların AİHS'nin 5. ve 6. maddelerine aykırı olarak idari uygulama teşkil ettiğini; hukuka aykırı gözaltı ve hürriyetinden alıkoyma uygulamalarının siyasi görüş temelinde ayrımcılık teşkil ettiği için AİHS'nin 5. ve 6. maddeleriyle bağlantılı olarak AİHS'nin 14. maddesinin ihlal edildiğini; ayrıca şikayete konu idari uygulamaların AİHS'nin 1. maddesine aykırılık teşkil ettiğini iddia etmiştir.

AİHK İrlanda / Birleşik Krallık (I) başvurusunda başvuran devletin AİHS'nin 2. maddesiyle ilgili şikâyetleri dışındaki iddialarını kabul edilebilir bulmuştur. Diğer yandan AİHK, başvuran devletin yargılama sürecinde ortaya çıkabilecek telafisi imkânsız zararları önlemek amacıyla davalı devletin kötü muamele uygulamalarına son vermesi yönündeki geçici tedbir talebini, AİHS kapsamında Komisyon'un bu yönde bir karar alma yetkisi bulunmadığı gerekçesiyle red-

56 *Danimarka, Norveç ve İsveç/ Yunanistan (II)*, Başvuru No. 4448/70, AİHK'nın 4 Ekim 1976 tarihli raporu.

57 *İrlanda / Birleşik Krallık (I)*, Başvuru No. 5310/71 ve *İrlanda / Birleşik Krallık (II)*, Başvuru No. 5451/72.

58 *İrlanda / Birleşik Krallık (I)*, Başvuru No. 5310/71, AİHM'nin 18 Ocak 1978 tarihli kararı, Mahkeme'nin devletlerarası başvurular kapsamında verdiği ilk karardır.

detmiştir.⁵⁹ AİHK başvurunun esası hakkında hazırladığı kapsamlı raporunda AİHS'nin 5. maddesine aykırı uygulamaların Birleşik Krallık'ın AİHS'nin 15. maddesi uyarınca yaptığı beyan kapsamında kesinlikle durumun gerektirdiği ölçüde olma koşulunu aşmadığına; dava konusu şikâyetlerle ilgili olarak kullanılan yetkilerin AİHS'nin 6. maddesi kapsamına girmediğine; başvuru kapsamında incelenen vakalarda birlikte uygulanan beş tekniğin AİHS'nin 3. maddesi anlamında insanlık dışı ve küçük düşürücü muamele teşkil ettiğine; AİHS'nin 14. maddesine aykırı ayrımcı bir uygulamadan söz edilemeyeceğine; ayrıca AİHS'nin 1. maddesi müstakil bir hak ihdas etmediğinden, ayrıca bir ihlale konu olamayacağına karar vermiştir.⁶⁰ Davalı devletin başvuru AİHM'ye götürmesi üzerine, Mahkeme başvuruyu esas yönünden inceleyerek 18 Ocak 1978 tarihinde kararını açıklamıştır. AİHM kararında Komisyon raporundaki bulgular büyük ölçüde yinelenerek, Komisyon raporunda tespit edildiği gibi AİHS'nin 3. maddesinin ihlal edildiği, diğer maddelerinin ise ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Ancak AİHM kararında Kuzey İrlanda'da davalı devlet yetkilileri tarafından uygulanan 5 tekniğin insanlık dışı ve küçük düşürücü muamele kapsamında olduğu, işkence boyutunda değerlendirilemeyeceği açıkça belirtilmiştir.

İrlanda / Birleşik Krallık (I) başvurusunda ilginç bir gelişme yaşanarak, kararın üzerinden 36 yıl geçtikten sonra, davacı devlet tarafından 2014 yılında AİHM İçtüzüğü'nün 80. maddesi uyarınca kararın düzeltilmesi talep edilmiştir. İrlanda'nın dayandığı husus, 2014 yılında yayımlanan bir televizyon programında davaya konu olayların gerçekleştiği dönemde Kuzey İrlanda'da şüpheli ve sanıklara uygulanan beş tekniğin etkilerinin kalıcı olabileceğinin ve bu konuda İngiliz Hükümeti'nin bazı bilgi ve belgeleri Komisyon'dan gizlediğinin iddia edilmesidir. İrlanda'ya göre yeni ortaya çıkan söz konusu bilgi ve belgeler, AİHM'nin Kuzey İrlanda'da uygulanan beş tekniğin işkence teşkil etmediğine yönelik tespitlerini değiştirecek niteliktedir. Davalı devletin iddialarını inceleyen AİHM, karar düzeltme talebiyle ilgili olarak 20 Mart 2018 tarihinde açıkladığı kararında davalı devletin sunduğu bilgi ve belgelerin ilk kararın verildiği dönemde Mahkeme tarafından bilinmediğinin şüpheli olduğunu, söz konusu bilgi ve belgelerin o dönemde bilinmediği varsayılsa bile Mahkeme kararında kesin etkiye sahip olacağına söylenemeyeceğini belirterek, davalı devletin karar düzeltme talebini reddetmiştir.⁶¹

59 İrlanda / Birleşik Krallık (I), Başvuru No. 5310/71, AİHK'nın kabul edilebilirliğe ilişkin 1 Ekim 1972 tarihli kararı.

60 İrlanda / Birleşik Krallık (I), Başvuru No. 5310/71, AİHK'nın 25 Ocak 1976 tarihli raporu.

61 İrlanda / Birleşik Krallık (I), Başvuru No. 5310/71, AİHM'nin 20 Mart 2018 tarihli kararı.

İrlanda / Birleşik Krallık (II) (5451/72) başvurusu ise 1972 yılında kabul edilen Kuzey İrlanda Yasasıyla, işlendiği dönemde suç teşkil etmeyen eylem veya ihmalleri nedeniyle kişilerin sorumlu tutulacağı iddiasıyla yapılmıştır. Davacı devlete göre söz konusu yasal düzenleme AİHS'nin 7. maddesini ihlal etmektedir. Davalı devletin 1972 İrlanda Yasasının geçmişe uygulanmayacağı, yani işlendiği dönemde suç teşkil etmeyen eylem veya ihmalleri nedeniyle hiç kimse- nin sorumlu tutulmayacağını taahhüt etmesi üzerine davalı devlet şikâyetinden vazgeçmiştir. Bu gelişmenin ardından AİHK İrlanda / Birleşik Krallık (I) başvurusunun kabul edilebilirlik kararıyla birlikte İrlanda / Birleşik Krallık (II) başvurusunun kayıttan düşürülmesine karar vermiştir.⁶²

AİHS organlarının gündemine en fazla ve sık gelen konuların başında hiç kuşkusuz Kıbrıs sorunu yer almaktadır. Gerek bugüne kadar AİHS'nin farklı maddelerine dayanılarak yapılan bireysel başvuruların sayısı ve kapsamı, gerek Kıbrıs (GKRY) Hükümeti tarafından Kıbrıs Barış Harekâtı'nın düzenlendiği 1974 yılından bu yana Türkiye'ye karşı yapılan 4 ayrı devlet başvurusu göz önüne alındığında, Kıbrıs sorununun en çok tartışıldığı uluslararası platformun Birleşmiş Milletler'den ziyade AK organları olduğunu iddia etmek, abartılı bir tespit olmasa gerektir. Kıbrıs (GKRY) Hükümeti tarafından AİHS kapsamında yapılan ve temelde benzer şikâyetler içeren 4 adet devlet başvurusuna kısaca değinilecek ve söz konusu başvurularda AİHS kapsamında ne tür sorunlar ortaya çıktığı üzerinde durulacaktır.

Birinci Kıbrıs (GKRY) başvurusu, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın hemen ardından 10 Ağustos 1974 tarihinde, ikinci başvuru ise 21 Mart 1975 tarihinde yapılmıştır.⁶³ GKRY Hükümetinin ikinci başvurusu ilk başvurudan sonra meydana geldiği iddia edilen Sözleşme ihlalleriyle ilgilidir. İki devletlerarası başvuru benzer ve birbirini tamamlayıcı şikâyetler içerdiği için AİHK başvuruların birleştirilmesine karar vermiştir. GKRY Hükümeti birinci devletlerarası başvurusunda Türkiye'nin 20 Temmuz 1974 tarihinde ve sonrasında gerçekleştirdiği askeri operasyonlar sırasında ve sonrasında adada kontrolü elinde bulundurduğu bölgelerde sivillerin ölümüne yol açtığını; bireylere işkence, insanlık dışı ve küçük düşürücü muamele uyguladığını; bireyleri keyfi olarak hürriyetlerinden mahrum bırakarak, zorla ve kölelik koşullarında çalıştırdığını; binlerce kişiyi evlerini terk ederek yer değiştirmeye zorladığını, geri dönmelerine izin vermediğini; ailelerin parçalanmasına yol açarak özel hayata müdahale ettiğini; kişilerin mülklerine zarar vererek mülklerinden istifade etmelerini önlediğini

62 İrlanda / Birleşik Krallık (II), Başvuru No. 5451/72, AİHK'nın 1 Ekim 1972 tarihli kararı.

63 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (I)*, Başvuru No. 6780/74; *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (II)*, Başvuru No. 6950/75.

ve söz konusu muamelenin yalnızca Kıbrıslı Rumlara karşı yapıldığını iddia etmiştir. GKRY Hükümeti ikinci devletlerarası başvurusunda ilk başvuruda dile getirdiği şikâyetlerin devam ettiğini; ayrıca Kıbrıslı Rumlara ait mülklerin, Rum Ortodoks Kiliselerinde bulunan dini eşyalar dâhil olmak üzere keyfi olarak tahrip edildiğini; bazı Rumların zorla tabiiyetinin değiştirildiğini, söz konusu ihlallerin askeri operasyonlardan bağımsız olarak Türklerin kontrolündeki bölgelerde Rumları ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirildiğini öne sürmüştür. AİHK, GKRY Hükümetinin birinci ve ikinci başvuruları hakkında verdiği kabul edilebilirlik kararında, Türkiye'nin dile getirdiği, davacı devletin Kıbrıs Hükümetini temsilen başvuru ehliyeti bulunmadığı; Türkiye'nin yer yönünden Kıbrıs'ta yargılama yetkisinin bulunmadığı; davalı devletin iç hukuk yollarını tüketmediği ve başvuru hakkını kötüye kullandığı yönündeki itirazlarını reddederek, başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur.⁶⁴

AİHK GKRY'nin birinci ve ikinci devletlerarası başvurusunun esası hakkındaki kararında, yerleri değiştirilen ve adanın kuzeyindeki evlerine dönmelelerine izin verilmeyen 170.000'in üzerindeki Kıbrıslı Rum yönünden AİHS'nin 8. maddesinin; okul ve kiliselerde oluşturulan gözaltı merkezlerinde tutulan 2.000'in üzerindeki Kıbrıslı Rum ve Türkiye'de tutulan Kıbrıslı Rum askeri personel ve siviller yönünden AİHS'nin 5. maddesinin; Elia yakınlarında öldürülen 12 sivil ve Elia'dan daha geniş ölçekte olduğuna dair delil bulunduğu belirtilen ölüm vakaları yönünden AİHS'nin 2. maddesinin; kötü muamele iddialarıyla ilgili olarak AİHS'nin 3. maddesinin; mülklerinden mahrum bırakılan Kıbrıslı Rumlar yönünden de 1 No'lu Protokolün 1. maddesinin ihlal edildiğine; ayrıca söz konusu ihlallere karşı AİHS'nin 13. maddesi anlamında başvurulabilecek etkin bir iç hukuk yolu bulunmadığına; Sözleşme ihlallerinin AİHS'nin 14. maddesinde öngörülen ayrımcılık yasağına aykırı olarak yalnızca Kıbrıslı Rumlara yönelik olarak gerçekleştiğine karar vermiştir.⁶⁵ AK Bakanlar Komitesi, 20 Ocak 1979 tarihli kararıyla Kıbrıs'ta insan haklarının kalıcı olarak korunmasının iki toplum arasında barışın ve güvenin yeniden tesis edilmesiyle mümkün olabileceğini, toplumlararası müzakerelerin uyuşmazlığın çözüme ulaşması için uygun bir çerçeve oluşturduğunu belirterek, uyuşmazlığın tüm veçheleriyle çözüme kavuşması için tarafları Birleşmiş Milletler gözetiminde yürütülen toplumlararası müzakereleri yeniden başlatmaya davet etmiş ve söz konusu dava kapsamındaki denetimini sonlandırmıştır.⁶⁶

64 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (I)*, Başvuru No. 6780/74; *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (II)*, Başvuru No. 6950/75, AİHK'nın kabul edilebilirliğe ilişkin 26 Mayıs 1975 tarihli kararı.

65 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (I)*, Başvuru No. 6780/74; *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (II)*, Başvuru No. 6950/75, AİHK'nın 10 Temmuz 1976 tarihli raporu.

66 Bkz. AK Bakanlar Komitesi'nin 20 Ocak 1979 tarihli kararı.

Üçüncü Kıbrıs (GKRY) başvurusu 6 Eylül 1977 tarihinde yapılmıştır.⁶⁷ Üçüncü Kıbrıs (GKRY) başvurusu esas olarak GKRY Hükümetinin ilk iki başvurusuyla benzer iddialar içermekte ve Sözleşme ihlallerinin halen devam ettiği ileri sürülmektedir. AİHK söz konusu başvuruyu da kabul edilebilir bulmuş⁶⁸ ve başvurunun esası hakkındaki raporunda önceki başvurularla benzer Sözleşme ihlallerini teyit etmiştir.⁶⁹ Dördüncü Kıbrıs (GKRY) başvurusu 22 Kasım 1994 tarihinde yapılmıştır.⁷⁰ GKRY Hükümeti ilk üç devletlerarası başvuruda dile getirdiği Sözleşme ihlallerinin halen devam ettiğini iddia etmiştir. AİHK GKRY Hükümetinin başvurusunu bir kez daha kabul edilebilir bularak,⁷¹ esas hakkındaki raporunda Sözleşme ihlallerini teyit etmiştir.⁷² AİHS'nin 11 No'lu Protokolden önceki hükümleri uyarınca Türkiye'nin 27 Eylül 1989 tarihinde AİHM'nin zorunlu yargılama yetkisini tanımış olması nedeniyle, GKRY Hükümeti dördüncü Kıbrıs başvurusunu bu kez AİHM gündemine getirmiştir.⁷³

AİHM *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)* başvurusu hakkındaki kararını 10 Mayıs 2001 tarihinde açıklamıştır. AİHM'nin devletlerarası başvurular hakkında verdiği ikinci karar olma özelliğini taşıyan dördüncü Kıbrıs (GKRY) başvurusu kararında Mahkeme başvurunun esası hakkındaki tespitlerini Kıbrıslı Rum kayıp şahısların ve akrabalarının hakları; yerinden edilen şahısların konut ve malvarlığı hakları; Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumların yaşama koşulları; yerinden edilen Kıbrıslı Rumların seçim hakkı; Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Roman toplumu üyeleri dâhil olmak üzere Kıbrıslı Türklerin hakları başlıkları altında ortaya koymuştur. Kıbrıslı Rum kayıp şahısların ve akrabalarının hakları kapsamında, hayatı tehdit eden koşullarda kaybolan Kıbrıslı Rum şahısların akıbeti hakkında etkin bir soruşturma yürütülmemesi nedeniyle AİHS'nin 2. maddesi bakımından devam eden ihlal halinin mevcut olduğuna; kaybolduklarında Türkiye'nin gözetimi altında oldukları yönünde tartışmalı iddia bulunan Kıbrıslı Rumların akıbeti hakkında etkin bir soruşturma yürütülmemesi nedeniyle AİHS'nin 5. maddesinin ihlal edildiğine; ayrıca Kıbrıslı Rum kayıp şahısların yakınlarının maruz kaldığı üzüntü nedeniyle AİHS'nin 3. maddesi bakımından devam eden ihlal halinin mevcut olduğuna karar verilmiştir. Yerinden edilen Kıbrıslı Rum şahısların konut ve malvarlığı haklarıyla ilgili olarak

67 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (III)*, Başvuru No. 8007/77.

68 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (III)*, Başvuru No. 8007/77, AİHK'nın kabul edilebilirliğe ilişkin 10 Temmuz 1978 tarihli kararı.

69 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (III)*, Başvuru No. 8007/77, AİHK'nın 4 Ekim 1983 tarihli raporu.

70 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)*, Başvuru No. 25781/94.

71 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)*, Başvuru No. 25781/94 AİHK'nın kabul edilebilirliğe ilişkin 28 Haziran 1996 tarihli kararı.

72 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)*, Başvuru No. 25781/94, AİHK'nın 4 Haziran 1999 tarihli raporu.

73 Bkz. *supra* dipnot 23.

AİHS'nin 8. ve 1 No'lu Protokolün 1. maddelerinin devam eden ihlali ile bu hükümlerle bağlantılı olarak AİHS'nin 13. maddesinin ihlaline karar verilmiştir. Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumların yaşama koşullarıyla ilgili olarak AİHS'nin 9. maddesinin; ilköğretim okutulan kitaplarda ağır sansür uygulanması nedeniyle AİHS'nin 10. maddesinin; bölgeden ayrılmaları durumunda malvarlığı haklarının güvencede olmaması ve adanın güneyindeki akrabalarının miras haklarının tanınmaması nedeniyle 1 No'lu Protokolün 1. maddesinin devam eden şekilde; uygun orta dereceli okul imkânı bulunmaması nedeniyle 1 No'lu Protokolün 2. maddesinin; genel bakış açısıyla AİHS'nin 8. maddesinin; Karpaz bölgesinde yaşayan Kıbrıslı Rumların maruz kaldığı ayrımcılık nedeniyle AİHS'nin 3. maddesinin; ayrıca söz konusu müdahaleler karşısında Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Rumların pratikte başvurabilecekleri etkin başvuru yolları bulunmaması nedeniyle AİHS'nin 13. maddesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir. Yerinden edilen Kıbrıslı Rumların seçim hakkıyla ilgili olarak ayrıca inceleme yapılmasına yer olmadığına karar verilmiştir. Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Türklerin haklarıyla ilgili olarak ise yalnızca sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmalarına imkân veren düzenleme nedeniyle AİHS'nin 6. maddesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi AİHM, GKRY Hükümetinin dördüncü devlet başvurusuyla ilgili adil tatmin kararını başvurunun esası hakkındaki kararından 13 yıl sonra 2014 yılında vermiştir. AİHM'nin *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)* kararının AK Bakanlar Komitesi önündeki denetim aşamasında önemli gelişmeler kaydedilmiş olup, Kıbrıslı Rum kayıp şahısların ve akrabalarının hakları ile adil tatmin kararının yerine getirilmesi dışındaki tüm başlıklarda Türkiye'nin karardan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirdiği tespit edilerek, denetim süreci sonlandırılmıştır.⁷⁴

Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbenin ardından yaşanan yoğun insan hakları ihlalleri nedeniyle 1 Temmuz 1982 tarihinde Danimarka, Fransa, Norveç, İsveç ve Hollanda tarafından Türkiye aleyhine AİHK'ya devletlerarası başvuru yapılmıştır.⁷⁵ Başvuran devletler askeri darbeye Parlamento'nun dağıtılarak görev ve yetkilerinin Milli Güvenlik Konseyi'ne aktarıldığını, tam yürütme gücünün de Konsey Başkanına devredildiğini, Konsey kararlarına karşı yargı yolunun kapalı olduğunu, 1981 yılında bir Danışma Meclisi kurulsun da, aldığı kararları kabul etme yetkisinin Konsey'de olduğunu ifade etmiştir. Başvuran devletler Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul

74 Bkz. AK Bakanlar Komitesi'nin 7 Haziran 2005 tarihli ve ResDH(2005)44 sayılı ara kararı; 4 Nisan 2007 tarihli ve CM/ResDH(2007)25 sayılı ara kararı; 5 Aralık 2019 tarihli ve CM/Del/Dec(2019)1362/H46-30 sayılı kararı.; 3 Eylül 2020 tarihli ve CM/ResDH(2020)185 sayılı ara kararı.

75 *Danimarka, Fransa, Norveç, İsveç ve Hollanda / Türkiye*, Başvuru No. 9940-44/82.

edilen Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ve söz konusu kanun uyarınca çıkarılan yasal düzenleme ve kararnemelerle temel hakların anayasal korumasının ortadan kaldırıldığını iddia etmiştir. Davalı devletlere göre siyasal partilere, sendikalara ve basına uygulanan yasak ve sınırlamalar nedeniyle AİHS'nin 9, 10 ve 11. maddeleri; sıkıyönetim idaresi altında gözaltı sürelerinin 45 güne kadar uzatılabilmesi ve buna karşı başvurulabilecek hukuk yolu bulunmaması nedeniyle AİHS'nin 5. maddesi; Sıkıyönetim Mahkemelerinde yapılan yargılamalarda adil yargılanma hakkının temel güvencelerine uyulmadığı gerekçesiyle AİHS'nin 6. maddesi; gözaltında yaygın ve sistematik bir uygulama olarak işkence, insanlık dışı ve küçük düşürücü muamele yöntemlerine başvurulması nedeniyle AİHS'nin 3. maddesi ihlal edilmekte; ayrıca darbe yönetimi tarafından AİHS'nin 15. maddesi uyarınca yapılan beyana rağmen, temel hakların sınırlandırılmasında söz konusu maddede öngörülen koşullara riayet edilmemektedir. Komisyon davalı devletin başvurunun kabul edilebilirliği hakkında öne sürdüğü itirazları reddederek, söz konusu başvuruyu 6 Aralık 1983 tarihinde kabul edilebilir bulmuştur.⁷⁶ Türkiye'de 1983 yılında yapılan genel seçimlerle demokrasiye dönülmesi ve darbe yönetimi döneminde yapılan birçok yasal düzenlemenin kaldırılması ya da değiştirilmesi, Hükümetin AİHS'de güvenceye alınan hak ve özgürlüklerin korunması konusundaki kararlılığını ortaya koyması üzerine, taraf devletler arasındaki görüşmelerde dostane çözüme ulaşılmıştır. *Danimarka, Fransa, Norveç, İsveç ve Hollanda / Türkiye* başvurusunda taraf devletler arasında dostane çözüme varıldığını tespit eden AİHK, hazırladığı nihai raporla denetim sürecine son vermiştir.⁷⁷

Türk kökenli Danimarka vatandaşı olan Kemal Koç'un 8 ve 9 Temmuz 1996 tarihlerinde Ankara'da gözaltında bulunduğu sırada AİHS'nin 3. maddesi kapsamında kötü muamele yasağına aykırı olarak maruz kaldığı iddia edilen sorgulama tekniklerinin ve Kemal Koç'a uygulandığı iddia edilen söz konusu sorgulama tekniklerinin Türkiye'de yaygın olarak tatbik edilip edilmediğinin incelenmesi talebiyle Danimarka tarafından 7 Ocak 1997 tarihinde Türkiye hakkında AİHK'ya devletlerarası başvuru yapılmıştır.⁷⁸ 11 No'lu Protokolün yürürlüğe girmesinin ardından, söz konusu başvuru 8 Haziran 1999 tarihinde AİHM tarafından kabul edilebilir bulunmuştur. Daha sonra taraflar arasında yürütülen dostane çözüm görüşmeleri olumlu sonuçlanmış ve Türkiye'nin başvuran devlete 450.000 Danimarka Kronu (yaklaşık 60.000 Euro) ödeme-

76 *Danimarka, Fransa, Norveç, İsveç ve Hollanda / Türkiye*, Başvuru No. 9940-44/82, AİHK'nın kabul edilebilirliğe ilişkin 6 Aralık 1983 tarihli kararı.

77 *Danimarka, Fransa, Norveç, İsveç ve Hollanda / Türkiye*, Başvuru No. 9940-44/82, AİHK'nın 7 Aralık 1985 tarihli raporu.

78 *Danimarka / Türkiye*, Başvuru No. 34382/97.

yi kabul etmesi, ayrıca başvuru konusu olaylar nedeniyle üzüntüsünü beyan edip, benzer olayların gelecekte tekerrür etmesinin önlenmesi için gerekli eğitim projelerini davacı devletle ortaklaşa gerçekleştirmeyi kabul etmesi üzerine AİHM, 5 Eylül 2000 tarihli kararıyla taraflar arasında dostane çözüme varılan başvurunun kayıttan düşürülmesine karar vermiştir.

11 No'lu Protokol yürürlüğe girdikten sonra doğrudan AİHM'ye yapılan ilk devletlerarası başvuru 26 Mart 2007 tarihli *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)* (13255/07) başvurusudur.⁷⁹ Söz konusu başvuru 27 Eylül 2006 tarihinde dört Rus subayının casusluk şüphesiyle Tiflis'te yakalanmalarının ardından gelişen olaylarla ilgilidir. Gözaltına alınan Rus subayları 4 Ekim 2006 tarihinde başvuran devletin affetmesi sonucu serbest bırakılmıştır. Daha sonra 11 Gürcistan vatandaşı aynı suçlamalarla gözaltına alınmıştır. 3 Ekim 2006 tarihinde Rusya Federasyonu Gürcistan'la havayolu, karayolu, denizyolu, demiryolu, posta ve finansal bağlantılarını askıya almıştır. Bu bağlantılar ancak 21 Nisan 2008 tarihinde yeniden tesis edilmiştir. Başvuran devlet, Rus subayların Gürcistan'da gözaltına alınmalarından sonra davalı devletin gösterdiği tepkinin resmi makamlar nezdinde idari uygulamaya dönüştüğünü; 27 Eylül 2006 tarihinden itibaren AİHM'nin 3., 5., 8., 13., 14., 18., 1 No'lu Protokolün 1. ve 2. maddeleri, 4 No'lu Protokolün 4. ve 7 No'lu Protokol'ün 1. maddelerinin özellikle ve sürekli olarak ihlal edildiğini; söz konusu ihlallerin Rusya Federasyonu'ndaki Gürcü halkın tedirgin edilmesinden kaynaklandığını; yaygın gözaltı ve tutuklamaların genel güvenlik tehdidine dönüştüğünü; keyfi nedenlerle kişi özgürlüğüne müdahale edildiğini; gözaltı koşullarının kötü olduğunu; birçok kişinin keyfi olarak topluca Rusya'dan sınır dışı edildiğini ve bu işlemlere karşı başvurulabilecek etkin hukuk yolları bulunmadığını iddia etmiştir. AİHM 30 Haziran 2009 tarihli kararıyla, davalı devletin bireysel ihlal iddialarıyla ilgili olarak iç hukuk yollarının tüketilmediği yönündeki itirazını başvurunun esasıyla birlikte incelenmek üzere birleştirerek, *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)* başvurusunu kabul edilebilir bulmuştur.⁸⁰ AİHM Büyük Dairesi başvurunun esası hakkında 3 Temmuz 2014 tarihinde açıkladığı kararda, 2006 yılının Ekim ayından itibaren Gürcistan vatandaşlarının Rusya'da maruz kaldıkları yakalama, gözaltı ve sınır dışı işlemleri idari uygulama boyutuna geldiği için, Mahkemenin içtihadı uyarınca iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralının somut başvuruda uygulanmayacağına karar vermiştir. AİHM davacı devletin Sözleşme ihlali iddialarıyla ilgili olarak, Gürcistan vatandaşlarının sınır dışı edilmelerinin idari uygulamaya dönüşerek 4 No'lu Protokolün 4. maddesini ihlal ettiğine; Gür-

⁷⁹ *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)*, Başvuru No. 13255/07.

⁸⁰ *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)*, Başvuru No. 13255/07, AİHM'nin kabul edilebilirliğe ilişkin 30 Haziran 2009 tarihli kararı.

cistan vatandaşlarına yönelik yakalama ve gözaltı işlemlerinin de idari uygulamaya dönüşerek AİHS'ni 5/1. maddesini ihlal ettiğine; yakalama, gözaltı ve sınır dışı işlemlerine karşı başvurulacak hukuk yolu bulunmamasının AİHS'nin 5/4. maddesini ihlal ettiğine; Gürcistan vatandaşlarının gözaltında tutulma şartlarının yine idari uygulama boyutuna dönüşerek AİHS'nin 3. maddesini ihlal ettiğine; ayrıca AİHS'nin 5/1 ve 3. maddeleriyle bağlantılı olarak AİHS'nin 13. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Diğer yandan davalı devletin Mahkeme'nin talep ettiği iki genelgeyi açıklanmasının Rus Hukukuna göre yasak belgeler arasında olduğu gerekçesiyle Mahkeme'ye sunmaması nedeniyle, davalı devletin AİHS'nin 38. maddesinde öngörülen Mahkeme'ye dava konusu olayların tespitinde yardımcı olmak için gerekli kolaylıkları sağlama yükümlülüğünü ihlal ettiği sonucuna varılmıştır.⁸¹ AİHM *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)* başvurusunda 31 Ocak 2019 tarihinde, GKRY Hükümetinin dördüncü Kıbrıs başvurusundan sonra devletlerarası başvurular yönünden ikinci kez adil tatmin kararı vermiştir.⁸²

Gürcistan 12 Ağustos 2008 tarihinde Rusya Federasyonu'na karşı AİHM'ye ikinci devletlerarası başvurusunu yapmıştır.⁸³ Gürcistan'ın ikinci başvurusu 2008 yılının Ağustos ayında iki ülke arasında başlayan silahlı çatışmalarla ilgilidir. Gürcistan'ın iddialarına göre, Rusya güçlerinin veya Rusya kontrolündeki ayrılıkçı güçlerin hedef gözetmeden yaptıkları orantısız saldırılar sırasında yüzlerce sivil yaralanmış, öldürülmüş ya da özgürlüğünden mahrum bırakılmış, binlerce sivilin malvarlığı ve konutları tahrip edilmiş, 300.000'in üzerinde insan Abhazya ve Güney Osetya'yı terk etmeye zorlanmıştır. Gürcistan, söz konusu olayların sebep olduğu olumsuz sonuçlar ve bunların soruşturulmaması nedeniyle Rusya Federasyonu'nun AİHS'nin 2, 3, 5, 8 ve 13. maddeleri ile 1 No'lu Protokolün 1. ve 2. maddeleri ile 4 No'lu Protokolün 2. Maddesini ihlal ettiğini iddia etmiştir. AİHM *Gürcistan / Rusya Federasyonu (II)* başvurusunun kabul edilebilirliği hakkındaki kararında, davalı devletin ileri sürdüğü altı ay kuralına uyulmadığı ve başvurunun Uluslararası Adalet Divanı önündeki davayla benzerlik gösterdiği yönündeki itirazları reddetmiş; iç hukuk yollarının tüketilmediği, başvurunun yer ve konu yönünden yetkisizlik nedeniyle reddedilmesi gerektiği yönündeki itirazları ise başvurunun esasıyla birleştirilerek başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur.⁸⁴ AİHM henüz başvurunun esası hakkındaki kararını açıklamamıştır.

81 *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)*, Başvuru No. 13255/07, AİHM'nin 3 Temmuz 2014 tarihli kararı

82 Bkz. *supra* dipnot 44.

83 *Gürcistan / Rusya Federasyonu (II)*, Başvuru No. 38263/08.

84 *Gürcistan / Rusya Federasyonu (II)*, Başvuru No. 38263/08, AİHM'nin kabul edilebilirliğe ilişkin 13 Aralık 2011 tarihli kararı.

Gürcistan 16 Kasım 2009 tarihinde Rusya Federasyonu'na karşı üçüncü devlet başvurusunu yapmıştır.⁸⁵ Gürcistan üçüncü devletlerarası başvurusunda AİHM'nin, Rusya Federasyonu'ndan 12 Ağustos 2008 tarihinde AİHM İçtüzüğü'nün 39. maddesi uyarınca verilen geçici tedbir kararına uymasını, ayrıca Güney Osetya'nın Tskhinvali Bölgesinde vekâlet rejimi tarafından gözetim altında tutulan 4 Gürcü çocuğun derhal ve koşulsuz olarak serbest bırakmasını istemesini talep etmiştir. AİHM Daire Başkanı 24 Kasım ve 8 Aralık 2009 tarihlerinde taraflardan çocukların gözetim koşulları hakkında bilgi talep ederek, AİHM İçtüzüğü'nün 39. maddesi uyarınca verilecek geçici tedbir kararının ertelenmesine karar vermiştir. AK İnsan Hakları Komiseri'nin Güney Osetya'ya yaptığı iki ziyaretin ardından gözetim altında tutulan küçükler ve diğer bir şahıs serbest bırakılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Mahkeme, tarafları Gürcistan Hükümetinin geçici tedbir talebi konusunda karar verilmesine gerek olmadığını konusunda bilgilendirerek, davalı devletten başvurusunu devam ettirmek isteyip istemediği sorulmuştur. Davalı devletin başvurusunu sürdürmek istemediğini bildirmesi üzerine AİHM 16 Mart 2010 tarihinde *Gürcistan / Rusya Federasyonu (III)* başvurusunu kayıttan düşürmüştür.⁸⁶ Diğer yandan Gürcistan 22 Ağustos 2018 tarihinde Rusya Federasyonu aleyhine dördüncü kez devletlerarası başvuruda bulunmuştur.⁸⁷ Gürcistan'ın dördüncü devletlerarası başvurusunun gerekçesini de Gürcistan kontrolündeki bölge ile Abhazya ve Güney Osetya arasındaki idari sınır çizgisi boyunca insan hakları durumunun kötüleştiği iddiaları oluşturmaktadır. Gürcistan ile Rusya arasındaki husumetten kaynaklanan devletlerarası başvuruların yanı sıra Gürcistan, Rusya veya her iki ülke aleyhine yapılan yaklaşık 600 kadar bireysel başvuru bulunmaktadır.⁸⁸

Rusya Federasyonu aleyhine yapılan diğer başvuru grubunu, Ukrayna tarafından AİHM gündemine getirilen 8 adet devletlerarası başvuru oluşturmaktadır. Söz konusu başvurular AİHM tarafından 6 grup altında incelenmektedir.⁸⁹ Ukrayna'nın Rusya Federasyonu'na karşı açtığı devletlerarası davalar, 2013 yılı sonunda Ukrayna Hükümetinin Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşması imzala-

85 *Gürcistan / Rusya Federasyonu (III)*, Başvuru No. 61186/09.

86 *Gürcistan / Rusya Federasyonu (III)*, Başvuru No. 61186/09, AİHM'nin 16 Mart 2010 tarihli kararı.

87 *Gürcistan / Rusya Federasyonu (IV)*, Başvuru No. 39611/18.

88 European Court of Human Rights Press Unit, Q & A on Inter-State Cases, Ekim 2020.

89 *Ukrayna / Rusya Federasyonu* (Başvuru No. 20958/14); *Ukrayna / Rusya Federasyonu (II)* ((Başvuru No. 43800/14); *Ukrayna / Rusya Federasyonu (III)* (Başvuru No. 49537/14); *Ukrayna / Rusya Federasyonu (V)* (Doğu Ukrayna) (Başvuru No. 8019/16) [*Ukrayna / Rusya Federasyonu (IV)* (Başvuru No. 42410/15), *Ukrayna / Rusya Federasyonu (VI)* (Başvuru No. 70856/16) aynı başvuru altında incelenmektedir]; *Ukrayna / Rusya Federasyonu (VII)* (Başvuru No. 38334/18); *Ukrayna / Rusya Federasyonu (VIII)* (Başvuru No. 55855/18).

mayı askıya alması üzerine Kiev’de başlayan ve *Euromaidan* protestoları adı verilen olayların ardından 2014 yılının Şubat ayında dönemin Ukrayna Başkanı Viktor Yanukovich’in görevden alınması üzerine Güney ve Doğu Ukrayna’da ortaya çıkan çatışma ortamında Rusya’nın Kırım’ın kontrolünü ele geçirmesi ve sonrasında yaşanan uyuşmazlıklardan kaynaklanan insan hakları ihlalleriyle ilgilidir. Ukrayna’nın Rusya Federasyonu hakkında yaptığı başvurulardan 5 tanesi halen AİHM önünde derdest olup, *Ukrayna / Rusya Federasyonu (III)* (49537/14) başvurusu aynı konuda AİHM’ye yapılan bir bireysel başvuru olduğu gerekçesiyle başvuran devlet tarafından sürdürülmek istenmemesi nedeniyle Mahkeme tarafından kayıttan düşürülmüştür.⁹⁰ *Ukrayna / Rusya Federasyonu (III)* başvurusunun konusunu, Kırım Tatarı olan Ukrayna vatandaşı H. Dzhemilov’un hukuka aykırı olarak özgürlüğünden yoksun bırakılarak kötü muameleye maruz kaldığı iddiaları oluşturmaktadır. H. Dzhemilov’un Rusya ve Ukrayna’ya karşı yaptığı bireysel başvuru (49522/14) kapsamında Mahkeme, AİHM İçtüzüğü’nün 39. maddesi uyarınca her iki davalı devlet bakımından başvuranın özellikle kişi güvenliğinin sağlanması ve avukat yardımından istifade etmesi konusunda geçici tedbir kararı aldığından ve bireysel başvuru Mahkeme tarafından ayrıca incelendiğinden, AİHM’ye yapılan *Ukrayna / Rusya Federasyonu (III)* başvurusu konusuz kalmıştır. Ukrayna’nın açtığı devletlerarası başvuruların dışında Kırım’daki olaylar ve Doğu Ukrayna’daki husumetle ilgili olarak AİHM’nin önünde yaklaşık 7.000 bireysel başvuru bulunmaktadır.⁹¹

Letonya 19 Şubat 2020 tarihinde bir vatandaşının bireysel haklarını korumak amacıyla Danimarka’ya karşı AİHM’ye devletlerarası başvuruda bulunmuştur.⁹² Davalı devlet başvurusunda, Danimarka’da gözaltında olan Letonya vatandaşı olan Bayan Misane’nin Güney Afrika’ya sınır dışı edilmesi halinde AİHS’nin 3., 5. ve 8. maddelerinin ihlal edileceğini öne sürmüştür. Başvuran devlet Bayan Misane’nin 3 Mart 2020 tarihinde Letonya’ya gönderilmesiyle sorunun çözüldüğünü Mahkeme’ye bildirerek, başvurunun kayıttan düşürülmesini talep etmiştir. AİHM 16 Haziran 2020 tarihli kararıyla başvuru konusu uyuşmazlığın çözüme ulaştığını tespit ederek, başvurunun kayıttan düşürülmesine karar vermiştir. *Letonya / Danimarka* başvurusunda dikkat çeken usul meselesi, başvuruyu inceleyen AİHM Bölüm başkanının AİHS’de devletlerarası başvuruların Komisyon’da inceleneceğine dair açık hüküm bulunmasına rağmen, bir devletlerarası başvuruda ilk kez AİHM İçtüzüğü’nün 31. ve 51. maddeleri uyarınca, tarafların herhangi bir itirazı bulunmadığını belirterek, davanın

⁹⁰ *Ukrayna / Rusya Federasyonu (III)*, Başvuru No. 49537/14, AİHM’nin 1 Eylül 2015 tarihli kararı.

⁹¹ European Court of Human Rights Press Unit, Q & A on Inter-State Cases, Ekim 2020.

⁹² *Letonya / Danimarka*, Başvuru No. 9717/20.

ulusal yargıçların katılmadığı üç yargıçtan oluşan Komite tarafından incelenebileceğine karar vermiş olmasıdır.⁹³

AİHM önünde halen derdest olan diğer devletlerarası başvurular *Slovenya / Hırvatistan* (54155/16), *Hollanda / Rusya Federasyonu* (28525/20) ve *Lihtenştayn / Çek Cumhuriyeti* (35738/20) *Ermenistan / Azerbaycan* (42521/20), *Ermenistan / Türkiye* (43517/20) ve *Azerbaycan / Ermenistan* (47319/20) başvurularıdır. *Slovenya / Hırvatistan* başvurusu bir Sloven bankası olan Ljubljanska banka d.d.'nin Hırvat şirketlerden alacaklarını tahsil etmek amacıyla Hırvatistan'da açtığı davaların adil yürütülmediği, Mahkemelerin tarafsızlık ilkesine uymadığı ve ayrımcılık yaptığı iddialarıyla ilgilidir. *Hollanda / Rusya Federasyonu* başvurusu Malezya Havayollarına ait bir uçağın Doğu Ukrayna'da düşürülmesi sonucu aralarında 196 Hollanda vatandaşının da olduğu 298 kişinin yaşamını yitirmesiyle ilgilidir. *Lihtenştayn / Çek Cumhuriyeti* başvurusu davalı devletin 1945 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin (*Beneš* kararnamesi) uygulanması kapsamında *Lihtenştayn* vatandaşlarını Alman tabiiyetine sahip şahıslar olarak tasnif etmesi ve bu nedenle, diğer hususların yanında, Alman ve Macar etnik kökenine sahip şahısların tamamına ait malvarlığına İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra el konulmasıyla ilgilidir. Son olarak AİHM gündemine gelen ve birbiriyle bağlantılı olan en yeni başvurular, Dağlık Karabağ'da yaşanan silahlı çatışmalarla bağlantılı olarak AİHM'ye yapılan *Ermenistan / Azerbaycan*, *Ermenistan / Türkiye* ve *Azerbaycan / Ermenistan* başvurularıdır.⁹⁴ AİHM *Ermenistan / Azerbaycan* ve *Ermenistan / Türkiye* başvurularında davalı devletin talebi üzerine AİHM İçtüzüğü'nün 39. maddesi uyarınca "Türkiye dâhil" çatışmaya doğrudan veya dolaylı taraf olan devletlerin tamamı için sivil şahısların haklarının ihlal edilmesine yol açacak eylemlerden kaçınmaları ve Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerine saygı göstermeleri yönünde geçici tedbir kararı vermiştir.⁹⁵ AİHM bu çalışma tamamlanmadan önce yapılan ve diğer iki devlet başvurusu gibi AİHM İçtüzüğü'nün 39. maddesi uyarınca geçici tedbir verilmesi talebi içeren *Azerbaycan / Ermenistan* başvurusu kapsamında henüz karar vermemiştir.

93 *Letonya / Danimarka*, Başvuru No. 9717/20, AİHM'nin 16 Haziran 2020 tarihli kararı.

94 European Court of Human Rights Press Unit, Q & A on Inter-State Cases, Ekim 2020; European Court of Human Rights, "Inter-State applications: By date of introduction of the applications".

95 Bkz. European Court of Human Rights, Press Release issued by the Registrar of the Court, ECHR 265 (2020), 30 Eylül 2020, ECHR 276 (2020), 6 Ekim 2020.

III- AIHS Kapsamında Açılan Devletlerarası Davaların Etki ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi

İnsan haklarının korunması veya uluslararası hukukun farklı bir konusunda, uluslararası veya bölgesel düzeyde taraflar arasındaki uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü veya uluslararası antlaşmalara uyulmasının temin edilmesi amacıyla geliştirilen devletlerarası davalar, genel olarak veya antlaşmalarda öngörülen hukuki amaca uygun kullanıldıkları müddetçe uluslararası adaletin sağlanması ve uluslararası hukukun gelişmesine olumlu yönde katkıda bulunmaktadır. Ancak yukarıda AIHS sisteminde yapılan devletlerarası başvurular incelendiğinde, bu yolun öngörülen hukuki amaçların dışında siyasi bir manevra aracı olarak veya silahlı çatışmalarda güç kazanma amacıyla kullanılabilirdiği görülmektedir. Buna karşılık başvuruda bulunan devletlerin gerçek amacı her ne olursa olsun, uluslararası hukukta öngörülen dava hakkını kullandığı için herhangi bir devletin suçlanamayacağı da açıktır. Diğer yandan devletlerarası başvuru mekanizmasının öngörülen hukuki amaçlara uygun olarak kullanılmasını sağlamak üzere bir takım usul ve esas düzenlemeleri yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu başlık altında öncelikle genel olarak devletlerarası davaların olumlu ve yapıcı yönleri, ardından da devletlerarası davaların yol açabileceği olumsuz sonuçlar üzerinde durulacak, daha sonra AIHM'ye yapılan devletlerarası başvurular özelinde bir değerlendirme yapılarak, devletlerarası başvurulara özgü olarak ortaya çıkabilecek bazı hukuki sorunlara değinilecektir.

Leckie'ye göre devletlerarası başvuruların sekiz olumlu özelliğinden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, devletlerarası şikâyet usulü insan haklarının yalnızca devletlerin iç işleri değil, tüm devletlerin ortak meselesi olduğu fikrini hukuken barındırmaktadır. İkincisi, ortak bir belgeye taraf olan devletlerin diğer devletlerin yargılama alanındaki şahıslara karşı davranışlarında hukuki menfaati bulunmaktadır. Bu yola başvurmak için devletlerin kendi vatandaşlarının mağdur olmasına gerek yoktur. Başvuran devletin ihlalden mağdur olması veya ortak insanlık değerleri dışında ihlalden mağdur olanlarla doğrudan bir bağının bulunması gerekli değildir. Üçüncüsü, bu yöntem büyük ölçekli ihlalleri ortaya koymak bakımından bireysel başvurulardan daha uygun olup bölgesel ve uluslararası örgütlerin siyasi karar organları tarafından kullanılmak üzere veri sağlamaktadır. Hukukun farklı yönlerine odaklanmak için bu yöntemden istifade edilebilir. Dördüncüsü, devletlerarası başvurular daha az kabul edilebilirlik engeliyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum özellikle AIHS sistemi için geçerlidir. Beşincisi, bu yönteme müracaat edilmesi delillerin tespiti gibi başvuru yapılana kadar yerine getirilmeyen bazı işlemlerin başlatılmasına vesile olabilir. Ayrıca başvuru yapılması, davalı devletteki daha demokratik ve hoşgörülü unsurlara üstü örtülü bir destek olarak görülebilir. Altıncısı, birçok

vakada devletlerarası başvurunun temeli bireysel başvurudan potansiyel olarak daha geniştir. Yedincisi, bu yöntem belli bir sözleşmenin denetim organlarına bireysel başvuruyu kabul etmeyen devletlerdeki kötü durumu dünyanın gözü önüne sererek söz konusu devletin vatandaşlarına yardım sağlayabilir. Son olarak bu yöntem devletlerde temel hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesine destek olacak şartların oluşturulmasına katkıda bulunabilir. Diğer bir deyişle bu yöntemin potansiyel değerini göz ardı etmemek gerekir.⁹⁶

Risini ise devletlerarası başvuru yolunun AİHS sistemi özelinde kolektif icra ya da toplu olarak yerine getirme işlevi ile uluslararası uyuşmazlıkların çözümüne katkısı üzerinde durmaktadır. Risini'ye göre AİHS'nin 34. maddesinde düzenlenen bireysel başvurunun inkâr edilemez başarısı göz önüne alındığında, bireysel adalet AİHS'nin denetim çerçevesinin temel özelliklerinden biri haline gelmiştir. AİHS'nin sistematik yorumu bireysel ve devletlerarası başvuruların birbirini tamamladığını göstermektedir. Bireysel başvuru esasen bireysel adaleti sağlamak üzere tasarlanmışken, devletlerarası başvuru ise tek bireyden fazlasının menfaati için insan haklarının kolektif olarak yerini getirilmesini amaçlamaktadır. Devletlerarası başvuru sistemi AİHS'nin ilk metninde varsayılan icra mekanizması olarak tasarlandığından bireylerin durumuna çözüm getirerek, bireysel adaletin sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır. Özellikle bireysel başvuru yolunun ihtiyari olduğu dönemde. Devletler arası başvuru daha da önem kazanmıştır. Devletlerarası başvurular aynı zamanda bireysel mağdurun ötesinde sistematik sorunlara işaret etmek için de kullanılabilir. Kolektif yerine getirme, devletlerarası başvuruları bireysel başvurulardan ayıran yegâne işlevi olmasa da en önemli özelliğidir. Kolektif yerine getirme işlevi başvuru devletlerin “kaybedebilecek şeyleri olduğu halde, kazanacakları bir şeyleri bulunmadığı” durumlarda, insan haklarının yerine getirilmesinde bireysel çıkarın değil, kamusal çıkarın peşinde olduklarında kendisini göstermektedir. Kolektif yerine getirme işlevinin bir özelliği de iki taraflı diplomatik korumanın dar kalıplarının ötesinde devletlerarası başvurunun kolektif boyuta sahip olmasıdır. Risini'ye göre devletlerarası başvuru insan haklarının en fazla tehlikede olduğu kriz dönemlerinde yargısal denetime olanak sağlamaktadır. AİHS kapsamında yapılan ilk devletlerarası başvurularda davalı devletlerin AİHS'nin 15. maddesi kapsamında yapılan bildirimlerle ilgili olarak Komisyon yargısal denetim yetkisini kullanarak, takdir marjı kavramını Sözleşme içtihadına kazandırmıştır. Yargısal denetim aslında bir orantılılık testidir. 11 No'lu Protokolden sonra güçlenen AİHM'nin elinde geçici tedbir gibi kriz dönemlerinde insan hakları ihlallerine son verilmesi ve barışın sağlanmasına katkıda bulunacak araçlar bulunmaktadır. Kendi vatandaşlarının veya belli bireylerin çıkarı için

96 Leckie, s. 298-299.

açılan devletlerarası davalar ya da özel çıkar davaları da insan haklarının geliştirilmesine hizmet edebilir; ancak devletlerarası başvuru mekanizmasının başarıya ulaşabilmesi için kolektif yerine getirme ve uyuşmazlıkların çözümü işlevlerinin birleştirilmesi gerekmektedir. Son olarak Risini'ye göre delil tespiti devletlerarası başvurular yönünden önem kazanmaktadır. Mahkeme'nin otoritesi tarafsızlığına ve siyasi ajandasının bulunmamasına bağlı olduğundan, Mahkeme'nin görevini somut olgusal temellere dayandırması gerekmektedir. Devletlerarası başvurular da genelde davalı devlette iç hukuk yollarının bulunmaması veya etkili olmaması, Mahkeme'nin çoğu kez ilk derece inceleme makamı olarak delil tespitini önemli hale getirmektedir.⁹⁷

Devletlerarası başvuruların olumlu ve yapıcı özelliklerinin yanı sıra olumsuz veya beklendiği sonucu getirmeyen yönlerinden de söz etmek mümkündür. Öncelikle devletlerarası başvuruların büyük bir kısmının Sözleşme'de öngörülen insan haklarının korunması yüksek idealinden ziyade başvuran devletlerin siyasi ya da bireysel çıkarları amacıyla kullanıldığı inkâr edilemez. Mutlak bir ifade kullanmak hatalı olmakla birlikte, AİHS sisteminde yapılan devletlerarası başvurularda dikkati çeken husus birden fazla devlet tarafından yapılan başvurularda kamu yararı ve Sözleşme hükümlerinin herkes için eşit uygulanması idealinin daha fazla ön planı çıkmasıdır. Buna karşılık tek bir davalı devletin bulunduğu devletlerarası başvurularda genelde kendi vatandaşlarının veya bir başka ülkede kendi etnik kökeninden olan azınlıkların haklarının korunmasına yönelik iddia ve taleplere yer verilmektedir. Devletlerarası başvurular evrensel veya bölgesel ölçekte davalı devletteki insan hakları sorunlarını ortaya çıkararak farklı devletlerin veya uluslararası örgütlerin harekete geçmesine yol açabilmekle birlikte, taraf devletler arasındaki husumeti giderdiği veya azalttığı örnekler çok azdır. Özellikle tarihsel geçmişi olan, siyasi, ekonomik veya kültürel uyuşmazlıklar barındıran devletlerarası çatışmaların özellikle AİHM'ye yapılacak devletlerarası başvurular yoluyla çözümlenebileceğini ummak fazla iyimser bir yaklaşım olur. Devletlerarası başvuruların kabul edilebilirlik koşulları bireysel başvurulardan daha hafif olduğundan, devletlerarası başvuruların AİHM önünde esas yönünden incelenme ihtimali daha yüksektir. Ancak bu durum özellikle silahlı çatışmalardan kaynaklanan uyuşmazlıkların devletlerarası başvuru konusu yapıldığı durumlarda başvuru hakkının kötüye konulması veya mükerrer başvurularla davalı devletin sürekli töhmet altında bırakılması gibi devletlerarası başvurunun adeta psikolojik bir silah olarak kullanılması da Sözleşme'nin ruhuyla bağdaşmamaktadır. Devletlerarası başvuruların önemi özellikle bireysel başvuruların yapılmasının davalı devlet tarafından engellen-

97 Risini, s. 63-66.

diği veya mümkün olmadığı durumlarda artmaktadır. Buna karşılık bireysel başvuruların Mahkeme'ye getirilmesinde herhangi bir engel ve güçlük bulunmayan durumlarda devletlerarası başvurular aynı veya benzer iddiaların hatta aynı şahısların maruz kaldığı ihlal iddialarının birden fazla kez AİHM önüne taşınmasına ve iş yükünün artmasına yol açmaktadır. Bu durumun en güzel örneği yukarıda değinilen *Ukrayna / Rusya Federasyonu (III)* başvurusudur.⁹⁸ Benzer bir durum GKRY Hükümetinin Türkiye'ye karşı açtığı dördüncü devletlerarası başvuruda da görülmektedir. Kıbrıs'tan yapılan diğer bireysel başvurular yanında *Varnava vd. / Türkiye* başvurusu⁹⁹ *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)* başvurusundaki kayıp şahıslara yönelik iddialarla, buna karşılık *Loizidou / Türkiye*¹⁰⁰ grubu başvurular ise yerinden edilen şahısların konut ve malvarlığı haklarına yönelik iddialarla örtüşmektedir.¹⁰¹ Söz konusu başvuruların AK Bakanlar Komitesi önündeki denetim süreçleri de benzerlik göstermektedir. AK Bakanlar Komitesi'nin bireysel başvurulardaki denetim süreci yalnızca kararın yerine getirilmesi için alınacak özel tedbirlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda benzer ihlalleri önlemek üzere genel tedbirlerin de alınması gerekmektedir. Diğer yandan AİHM'nin Sözleşme'nin 46. maddesi kapsamında kendi kararlarının yerine getirilmesi sürecinde üstlendiği rol, pilot ve yarı-pilot tabir edilen kararları ile iç hukukta etkin başvuru yolu oluşturulmasına katkısı, kolektif icra işlevinin yalnızca devletlerarası başvurulara özgü olmadığını, yinelenen (*repetitive*) bireysel başvurularda da aynı sonuca ulaşılabileceğini göstermektedir. Bireysel başvuruların etkin olarak kullanılabilirdiği durumlarda ayrıca devletlerarası başvurularla sonuç almaya çalışılması AİHS organlarının iş yükünü arttırdığı gibi bazı haksız kazanımlara da yol açabilecek niteliktedir.

AİHS kapsamında bugüne kadar yapılan devletlerarası başvurular incelendiğinde esas olarak üç grup başvuruyu birbirinden ayırmak mümkündür. Ancak bazı devletlerarası başvurular birden fazla gruba dâhil edilebilecek nitelikte olduğundan başvurunun öne çıkan özelliğini ortaya koymak görece bir yaklaşımdır. Avrupa Konseyi (AK) İnsan Hakları Yönetim Komitesi'nin (CDDH) Devletlerarası Uyuşmazlıklarla İlgili Davaların Etkin Bir Şekilde Yürütülmesi ve Sonuçlandırılması Hakkında Taslak Raporunda¹⁰² yer verilen sınıflandırma-

98 *Ukrayna / Rusya Federasyonu (III)*, Başvuru No. 49537/14, AİHM'nin 1 Eylül 2015 tarihli kararı.

99 *Varnava vd. / Türkiye*, Başvuru No. 16064/90 vd., AİHM'nin 18 Eylül 2009 tarihli kararı.

100 *Loizidou / Türkiye*, Başvuru No. 15318/89, AİHM'nin 23 Mart 1995 tarihli kararı. Ayrıca bkz. *Xenides-Arestis / Türkiye*, Başvuru No. 46347/99, AİHM'nin 22 Aralık 2005 tarihli kararı; *Demopoulos vd. / Türkiye*, Başvuru No. 46113/99 vd., AİHM'nin 1 Mart 2010 tarihli kararı.

101 *Kıbrıs (GKRY) / Türkiye (IV)*, Başvuru No. 25781/94, AİHM'nin 10 Mayıs 2001 tarihli kararı.

102 Council of Europe Steering Committee for Human Rights, "Draft CDDH report on the effective processing and resolution of cases relating to inter-State disputes".

ya benzer bir ayırımla devletlerarası başvuruları genel menfaate dayalı (ya da ortak sorumluluk), özel menfaate dayalı ve devletlerarası çatışmalardan kaynaklanan başvurular olarak üç farklı gruba ayırarak, AİHS kapsamında bugüne kadar yapılan başvuruların hangi grup kapsamında ele alınabileceğini değerlendirmek mümkündür.

11 No'lu Protokolün yürürlüğe girmesinden önce yapılan devletlerarası başvurular yönünden, *Yunanistan / Birleşik Krallık (I)* (176/56) ve *Yunanistan / Birleşik Krallık (II)* (299/57) davaları Yunanistan Hükümetinin kendisiyle aynı etnik kökene sahip Kıbrıslı Rumların haklarını korumayı amaçladığından özel menfaate dayalı devletlerarası başvurular kapsamında değerlendirilebilir. *Avusturya / İtalya* (788/60) başvurusu da benzer şekilde İtalya'da Almanca konuşan azınlığa dâhil olan altı kişinin hakları söz konusu olduğundan ikinci grupta ifade edilen özel menfaate dayalı devletlerarası başvurular arasındadır. *Danimarka, Norveç, İsveç ve Hollanda / Yunanistan (I)*, (3321-23/67 ve 3344/67) ve *Danimarka, Norveç ve İsveç / Yunanistan (II)*, (4448/70) başvuruları önceki davalardan farklı olarak davacı devletlerin özel menfaatlerine yönelik değil, Yunanistan'daki askeri cuntanın yol açtığı insan hakları ihlallerinin sona erdirilmesi amacını taşıdığından, birinci grupta yer alan yani genel menfaate dayalı (ya da ortak sorumluluk) başvurular arasında olup devletlerarası başvuruların amacını en iyi karşılayan davalara örnek gösterilebilir. İrlanda / Birleşik Krallık (I) (5310/71) ve İrlanda / Birleşik Krallık (II) (5451/72) başvuruları İrlanda Hükümetinin Kuzey İrlanda'da kendisiyle aynı etnik kökene ve benzer siyasi görüşe sahip azınlığın haklarını korumayı amaçladığı için ikinci grupta yer alan özel menfaate dayalı devletlerarası başvurular arasında yer almaktadır. GKRY Hükümetinin Türkiye'ye karşı yaptığı dört adet devletlerarası başvuru bir yönüyle devletlerarası çatışmadan kaynaklanan başvuru grubuna, diğer yönüyle de kendi vatandaşlarının veya aynı etnik kökene ve dini inanca sahip azınlığın haklarının korunmasına yönelik olduğundan, ikinci grupta yer alan özel menfaate dayalı devletlerarası başvurular arasında ele alınabilir. *Danimarka, Fransa, Norveç, İsveç ve Hollanda / Türkiye* (9940-44/82) başvurusu davacı devletlerin kendi vatandaşları veya özel bir grup insanın değil Türkiye'de askeri darbe yönetiminde insan hakları ihlal edilen bireylerin tamamının Sözleşme'yle korunan haklarının korunmasına yönelik olduğundan, birinci grupta yer alan yani genel menfaate dayalı (ya da ortak sorumluluk) başvuruları arasında yer almaktadır. *Danimarka / Türkiye* (34382/97) başvurusu, Türk kökenli bir Danimarka vatandaşı olan Kemal Koç'un maruz kaldığı iddia edilen kötü muamele nedeniyle yapıldığından özel menfaate dayalı devletlerarası başvuru özelliği ön plana çıkmaktadır. Ancak söz konusu başvurunun dostane çözümlerle sonuçlandırılması ve kötü muamele uygulamalarının en-

gellenmesi için ortak eğitim projeleri geliştirilmesi nedeniyle, genel menfaate dayalı (ya da ortak sorumluluk) boyutu da bulunmaktadır.

11 No'lu Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra yapılan devletlerarası başvurular yönünden, *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)* (13255/07) başvurusunda şikâyete konu olaylar henüz taraflar arasında silahlı çatışma başlamadan önce vuku bulduğu için Gürcistan'ın kendi vatandaşlarını koruma amacıyla yaptığı özel menfaate dayalı devletlerarası başvurular grubuna girmektedir. *Gürcistan / Rusya Federasyonu (II)* (38263/08) başvurusu 2008 yılının Ağustos ayında iki ülke arasında başlayan silahlı çatışmalarla ilgili olduğundan, üçüncü gruptaki devletlerarası çatışmalardan kaynaklanan devletlerarası başvurular arasındadır. *Gürcistan / Rusya Federasyonu (III)* (61186/09) başvurusunun temeli devletlerarası çatışmaya dayanıyor olsa da 4 Gürcü çocuğun gözetim koşullarıyla ilgili olduğundan özel menfaate dayalı devletlerarası başvurular kapsamına girmektedir. *Gürcistan / Rusya Federasyonu (IV)*, (39611/18) başvurusu ise taraflar arasındaki silahlı çatışmanın etkilerinin devamına dayalı insan hakları ihlali iddiaları içerdiğinden üçüncü gruptaki devletlerarası çatışmalardan kaynaklanan devletlerarası başvurular arasında yer almaktadır. *Ukrayna / Rusya Federasyonu (III)* (49537/14) başvurusu dışındaki Ukrayna davaları, taraflar arasındaki silahlı çatışmadan kaynaklandığı için üçüncü grupta ele alınmaları gerekmektedir. *Letonya / Danimarka*, (9717/20) başvurusu Letonya'nın kendi vatandaşını koruma amacıyla yaptığı özel menfaate dayalı bir devletlerarası başvurudur. *Slovenya / Hırvatistan* (54155/16), *Hollanda / Rusya Federasyonu* (28525/20) ve *Lihtenştayn / Çek Cumhuriyeti* (35738/20) başvuruları, başvuran devletlerin kendi vatandaşlarının çıkarlarını korumak amacıyla yaptıkları, ikinci grupta yer alan özel menfaate dayalı devletlerarası başvurular arasında yer almaktadır. Son olarak *Ermenistan / Azerbaycan* (42521/20), *Ermenistan / Türkiye* (43517/20) ve *Azerbaycan / Ermenistan* (47319/20) Dağlık Karabağ'da yaşanan silahlı çatışmalarla ilgili olduğundan üçüncü grupta yer almaktadır.

Devletlerarası başvurular kapsamında özellikle 11 No'lu Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra yapılan ve silahlı çatışmalardan kaynaklanan devletlerarası başvurularda Mahkeme'nin AİHM İçtüzüğü'nün 39. maddesi uyarınca genel nitelikli geçici tedbir kararları vermesi hukuk tekniği bakımından bir takım sorunlara yol açabilecek niteliktedir. AİHM'nin *Gürcistan / Rusya Federasyonu (II)* (38263/08); *Ukrayna / Rusya Federasyonu (I)* (20958/14); *Ermenistan / Azerbaycan* (42521/20) ve *Ermenistan / Türkiye* (43517/20) başvurularında verdiği genel nitelikli geçici tedbir kararları esas itibarıyla silahlı çatışmanın taraflarına Sözleşme'de güvenceye alınan temel hak ve özgürlüklere saygı göstermeleri çağrısında bulunmaktadır. Silahlı çatışma ortamında insan

hakları ihlallerinin gerçekleşme olasılığı ve sıklığı barış dönemlerinden daha yüksek olsa da, AİHS'ye taraf devletlerin tamamının isteyerek veya istemeyerek potansiyel olarak Sözleşme hükümlerini ihlal etme olasılıkları bulunmaktadır. AİHM İçtüzüğü'nün 39. maddesi ve bu konuda çıkarılan uygulama yönergesi uyarınca geçici tedbir ancak istisnai durumlarda, tedbir uygulanmadığı takdirde başvuranın ciddi ve geri dönüşü olmayan zarara uğrayacağına dair gerçek bir tehlikenin bulunduğu kanaat getirilmesi halinde uygulanabilir. Ancak yukarıda değinilen silahlı çatışmadan kaynaklanan başvurularda verilen genel nitelikli geçici tedbir kararlarında AİHM'nin hangi somut olay kapsamında gerçek bir tehlike gördüğü ve bu durumda davalı devletin ne tür bir önlem alması gerektiğine ilişkin açık bir hüküm yer almamaktadır. AİHM'nin geçici tedbir kararlarına uyulmaması Mahkeme içtihadına göre bireysel başvuru hakkının ihlali niteliğinde görüldüğüne göre, Mahkeme'nin silahlı çatışmayla bağlantılı herhangi bir insan hakları ihlali tespit etmesi halinde bu durumun aynı zamanda geçici tedbire uyma yükümlülüğünü de ihlal edeceği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Geçici tedbirlerle ilgili bir diğer sorun ise AİHM'nin silahlı çatışmanın doğrudan tarafı olmayan Türkiye hakkında da geçici tedbire hükmetmiş olmasıdır. AİHM'nin geçici tedbir kararında, başvurunun esası hakkında herhangi bir tespit bulunmamakla birlikte, taraf devletlerin yer yönünden yargılama yetkisini çok genişlettiği, silahlı çatışmanın doğrudan tarafı olmayan Türkiye'nin geçici tedbir kararında yer alan yükümlülüklerini ne şekilde yerine getireceğinin belirsiz olduğunu vurgulamak gerekir.

AİHM'nin devletlerarası başvurularda AİHS'nin 41. maddesi kapsamında adil tatmin taleplerini inceleyerek yüklü miktarda tazminatlara hükmetmesi de üzerinde durulması gereken bir konudur. AİHM bugüne kadar iki devletlerarası başvuruda, önce 12 Mayıs 2014 tarihinde *Kıbrıs (GKRY) /Türkiye (IV)* (25781/94) başvurusu, ardından da 31 Ocak 2019 tarihinde *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I)* (13255/07) başvurusu hakkında adil tatmin kararı vermiştir. Adil tatmin kararında hükmedilen tazminat miktarının davacı devlete ödemesi gerekmele birlikte, AİHM'nin adil tatmin kararlarında belirttiği üzere, tazminata devletin menfaati için değil ihlalden mağdur olan bireylerin menfaati için hükmedilmektedir. Dolayısıyla davacı devletlerin hükmedilen tazminat miktarını AİHM kararında belirtilen usul doğrultusunda ihlalden mağdur olan şahıslara tevzi etmesi gerekmektedir. AİHM'nin adil tatmin kararı verdiği her iki devletlerarası başvuruda da taraf devletler arasında hâlihazırda sıcak çatışma olmasa da husumetin devam ettiği, hatta Kıbrıs (GKRY) davasında Türkiye'nin GKRY'yi meşru Kıbrıs yönetimi olarak kabul etmediği göz önüne alındığında, adil tatmin kararlarının icrasında önemli sorunlarla karşılaşılacağı anlaşılmaktadır. Diğer yandan AİHM'nin tazminat miktarlarını yüksek tutma-

sı, özel menfaate dayalı devletlerarası başvuruların cazibesini arttıracığı gibi davalı devletler yönünden kararın uygulanmasını güçleştirecek niteliktedir. Esas olarak AİHM'ye yapılacak bireysel başvurularla veya iç hukukta oluşturulacak etkin başvuru yollarıyla ulaşılabilecek sonuçlara -bireysel başvuru yapılmasını engelleyen hiçbir koşul bulunmazken- devletlerarası başvurularla ulaşılmaya çalışılması, niteliği gereği siyasi unsurlar da taşıyan devletlerarası başvuruların genel menfaate dayalı (ya da ortak sorumluluk) olma amacıyla bağdaşmamaktadır.

Sonuç

Devletler arası başvuru yolu Birleşmiş Milletler kapsamındaki birçok insan hakları sözleşmesinin yanı sıra bölgesel insan hakları sözleşmelerinde de düzenlenmiş olan bir hukuki yoldur. Devletler arası başvuru usulünü kabul eden sözleşmeler, korunmasında taraf devletlerin ortak çıkarı olduğunu düşündükleri sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesini denetleme yetkisini taraf devletlerin tamamına birden vermektedir. İnsan hakları sözleşmeleri bakımından taraf devletlerin sözleşme hükümlerine uyulması konusunda birbirine karşı yükümlüklerinden ziyade taraf devletlerden herhangi birinin yargılama yetkisi altında bulunan herkese karşı yükümlülükleri bulunduğu söylenebilir.

AİHS kapsamında devletlerarası başvuru yolu, Sözleşme'nin ilk metninden itibaren öngörülmüş olup, bireysel başvurulardan farklı olarak taraf devletlerin kabul beyanına bağlı değildir. 11 No'lu Protokol yürürlüğe girdikten sonra bireysel başvurular gibi devletlerarası başvurular da doğrudan zorunlu yargılama yetkisine sahip olan AİHM'ye yapılmaya başlanmıştır. AİHS çerçevesinde bireysel başvuru usulü ile devletlerarası başvuru usulü arasında önemli benzerlikler olsa da, birtakım farklılıklar da bulunmaktadır. Devletler arası başvurularda kabul edilebilirlik koşullarının hafifletilmiş olması, özellikle başvuran devletin ihlalden mağdur olma şartının bulunmaması, bu başvuruların başarı şansını arttırmaktadır. Devletler arası başvurular konusundaki Sözleşme içtihadının temeli 11 No'lu Protokol yürürlüğe girmeden önce AİHK'nın verdiği kabul edilebilirlik kararları ve başvurunun esası hakkındaki raporlarına dayanmaktadır. 11 No'lu Protokol yürürlüğe girdikten sonra yaklaşık 10 yıl boyunca AİHM gündemine devletlerarası başvuru gelmemiş olsa da *Gürcistan / Rusya Federasyonu (I) (13255/07)* başvurusuyla birlikte kısa sürede çok sayıda devletlerarası başvuru yapılmıştır. Bu çalışma hazırlandığı sırada AİHS kapsamında yapılan toplam devletlerarası başvuru sayısı 29 olup bu başvurulardan 11 tanesi halen AİHM önünde derdesttir. 2020 yılının Ekim ayı itibariyle yaklaşık 62.000 derdest bireysel başvuru yanında devletlerarası başvuru sayısı önemsiz

gibi görünse de,¹⁰³ devletlerarası başvuruların bir takım sistematik sorunlara dikkat çekmesi ve kolektif icra işlevi nedeniyle sonuçları bireysel başvurulardan daha etkili olabilmektedir. Taraflar arasındaki çatışmalardan kaynaklanan ve aynı taraflar arasında birden fazla sayıda yapılabildiği görülen devletlerarası başvurular, AIHM'nin konu bakımından sınırlı olan yetkisine rağmen, bazı taraf devletlerin Mahkeme'den uluslararası uyuşmazlıkların çözümüne katkıda bulunmasını beklediği anlaşılmaktadır.

Devletler arası başvuruların olumlu veya yapıcı etkilerinin yanı sıra olumsuz veya beklendiği sonucu getirmeyen yönlerinden de söz edilebilir. Devletlerarası başvuruların yukarıda ayrıntılı olarak incelenen olumlu ve yapıcı etkileri arasında insan haklarının devletlerin iç işi değil, ortak meselesi olduğunu göstermesi; büyük ölçekli ihlalleri ortaya koymaya elverişli olması; daha az kabul edilebilirlik engeliyle karşı karşıya kalması; delillerin tespiti gibi bazı işlemlerin başlatılmasına katkıda bulunması; bireysel başvurulardan daha büyük bir portre sunması; ayrıca kolektif icra ve uluslararası uyuşmazlıkların çözümüne katkısı sayılabilir. Devletler arası başvuruların olumsuz yönlerine gelince devletlerin siyasi ya da bireysel çıkarları amacıyla kullanılabilmesi; taraf devletler arasındaki husumeti giderdiği örneklerin az olması; başvuru hakkının kötüye konulması veya mükerrer başvurularla davalı devletin sürekli töhmet altında bırakılması gibi psikolojik bir silaha dönüşebilmesi; bireysel başvuru yolu elverişli iken devletlerarası başvurunun tercih edilmesinin aynı mağduriyetin birden fazla kez denetim organları önüne gelmesine yol açması üzerinde durulabilir.

İnsan hakları sözleşmelerinde güvenceye alınan temel hak ve özgürlüklerin korunmasında genelde uluslararası toplumun özelde ise sözleşmeye taraf devletlerin tamamının menfaati bulunduğu düşüncesiyle öngörülen devletlerarası başvuru yönteminin özel menfaatlerin ötesine geçen *actio popularis* olarak kullanılması kurumun amacına daha uygun görünmekte ve devletlerarası başvuruları geleneksel diplomatik korumadan farklılaştırmaktadır. Ancak insan haklarını koruma mekanizmalarına bugüne kadar yapılan sınırlı sayıdaki devletlerarası başvuruda bu yöntemin insan haklarının korunması idealinin ötesinde devletlerin kendi vatandaşlarının veya bir başka ülkede kendi etnik kökeninden olan azınlıkların haklarını koruma veya kendi ekonomik, siyasi ve güvenlik çıkarlarını gözetme amaçlarıyla kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁴

103 Bkz. European Court of Human Rights Statistics: 1/1-30/9/2020 (compared to the same period 2019).

104 Farklı yöndeki görüşler için bkz. Isabella Risini, "The Inter-State Application Under the European Convention on Human Rights: More Than Diplomatic Protection", Ed. Norman Weiß ve Jean-Marc Thouvenin, *The Influence of Human Rights on International Law*, Springer International Publishing, Cham, 2015, s. 69-76.

KAYNAKLAR

- Council of Europe Steering Committee for Human Rights, “Draft CDDH report on the effective processing and resolution of cases relating to inter-State disputes”, DH-SYSC-IV(2020)04, 8 Temmuz 2020, <https://rm.coe.int/steering-committee-for-human-rights-cddh-committee-of-experts-on-the-s/16809fo2d7> (19 Ekim 2020).
- De Schutter, Olivier, *International Human Rights Law – Cases, Materials, Commentary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019.
- European Court of Human Rights, “Factsheet – Interim measures”, https://www.echr.coe.int/documents/fs_interim_measures_eng.pdf (19 Ekim 2020).
- European Court of Human Rights, “Inter-State applications: By date of introduction of the applications”, Strasbourg, Ekim 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/InterState_applications_ENG.pdf (28 Ekim 2020).
- European Court of Human Rights Press Unit, *Q & A on Inter-State Cases*, Ekim 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Press_Q_A_Inter-State_cases_ENG.pdf (19 Ekim 2020).
- European Court of Human Rights, Practice Directions, Just satisfaction claims, https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_ENG.pdf (19 Ekim 2020).
- European Court of Human Rights, Practice Directions, Requests for interim measures (Rule 39 of the Rules of Court), https://www.echr.coe.int/Documents/PD_interim_measures_ENG.pdf (19 Ekim 2020).
- Franck, Thomas M., “On Proportionality of Countermeasures in International Law” *The American Journal of International Law Journal*, Cilt 102, Sayı 4, 2008.
- Greer, Steven, *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Koch, Julia, “The Efficacy and Impact of Interim Measures: Ukraine’s Inter-State Application against Russia”, *Boston College International and Comparative Law Review*, Cilt 39, Sayı 1, 2016.
- Leckie, Scott, “The Inter-State Complaint Procedure in International Human Rights Law: Hopeful Prospects or Wishful Thinking”, *Human Rights Quarterly*, Cilt 10, Sayı 2, 1988.
- Pigrau, Antoni, “Reflections on the effectiveness of peremptory norms and *erga omnes* obligations before international tribunals, regarding the request for an advisory opinion from the International Court of Justice on the Chagos Islands” *Questions of International Law Journal*, Cilt 55, 2018.
- Prebensen, Søren C., “Inter-State Complaints under Treaty Provisions – The Experience under the European Convention on Human Rights”, Ed: Gudmundur Alfredsson vd., *International Human Rights Monitoring Mechanisms*, Yenilenmiş İkinci Edisyon, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009.
- Risini, Isabella, “The Inter-State Application Under the European Convention on Human Rights: More Than Diplomatic Protection”, *The Influence of Human Rights on International Law*, Ed: Norman Weiß ve Jean-Marc Thouvenin, Springer International Publishing, Cham, 2015.

- Risini, Isabella, *The Inter-State Application under the European Convention on Human Rights: Between Collective Enforcement of Human Rights and International Dispute Settlement*, Brill Nijhoff, Leiden, 2018.
- Schabas, William A., *The European Convention on Human Rights – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Tams, Christian J., *Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- White, John T., “The European Commission of Human Rights: An Analysis and Appraisal”, *Brooklyn Journal of International Law*, Cilt 3, Sayı 2, 1977.
- [https://echr.coe.int/Documents/ Stats_month_2020_ENG.PDF](https://echr.coe.int/Documents/Stats_month_2020_ENG.PDF) (19 Ekim 2020)
- [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,documentcollectionid2:\[„GRANDCHAMBER“,“CHAMBER“\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{,documentcollectionid2:[„GRANDCHAMBER“,“CHAMBER“]}) (19 Ekim 2020).
- <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49> (19 Ekim 2020).
- <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/results/subject/3> (19 Ekim 2020).
- <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm> (19 Ekim 2020).
- https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (19 Ekim 2020).
- https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_TUR.pdf (19 Ekim 2020).
- https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf (19 Ekim 2020).
- https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_FRA.pdf (19 Ekim 2020).
- <https://www.echr.coe.int/pages/home.aspx?p=court/judges> (19 Ekim 2020).
- <https://www.icj-cij.org/en/case/50/judgments> (19 Ekim 2020).
- http://www.ksrf.ru/en/Decision/Judgments/Documents/2017_January_19_1-P.pdf (19 Ekim 2020).
- <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/tbpetitions/pages/hrtbpetitions.aspx> (19 Ekim 2020).
- <https://legal.un.org/avl/ha/adp/adp.html> (19 Ekim 2020).
- <https://legal.un.org/avl/ha/rsiwa/rsiwa.html> (19 Ekim 2020).